Γιώργος Αλογοσκούφης, *Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών*

12. Η Ελληνική Οικονομία: Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον

Διαφάνειες Διάλεξης στο μάθημα
Διάρθρωση και Προβλήματα της Ελληνικής Οικονομίας

Παρελθόν

1. Εμφύλιος Πόλεμος (1944-1949)

Πριν τη Μεταπολίτευση (1950-1974)

2. Μετεμφυλιακή Δημοκρατία (1950-1966)
3. Στρατιωτική Δικτατορία (1967-1974)

Μετά τη Μεταπολίτευση (1950-2024)

Α. Πριν την Ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ (1975-1999)

4. Από τη Μεταπολίτευση έως την Ένταξη στην ΕΟΚ (1975-1980)
5. Πολιτική ‘Αλλαγή’ και Οικονομική Αποσταθεροποίηση (1981-1989)
6. Προσπάθειες Σύγκλισης και Προσαρμογής (1999-1999)

Β. Μετά την Ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ

7. Ευρώ και Οικονομική Ευφορία (2000-2007)
8. Διεθνής Κρίση, Μνημόνια και Μεγάλη Καθίζηση (2008-2018)
9. Μετά τα Μνημόνια (2019-2024)

Η Ελληνική Οικονομία Πριν και Μετά τη Μεταπολίτευση

Κύριες Οικονομικές Εξελίξεις Πριν και Μετά τη Μεταπολίτευση

	Περίοδος	Οικονομική Μεγέθυνση	Πληθωρισμός	Ανεργία	Εξωτερικό Ισοζύγιο
Μετεμφυλιακή Δημοκρατία	**1950-1966**	**6,1%**	**4,7%**	**5,8%**	**-0,8%**
Στρατιωτική Δικτατορία	**1967-1974**	**6,1%**	**7,2%**	**3,8%**	**-3,1%**
Πριν τη Μεταπολίτευση	**1950-1974**	**6,1%**	**5,5%**	**5,1%**	**-1,5%**
Πριν την Ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ	**1975-1999**	**1,5%**	**15,0%**	**6,6%**	**-3,0%**
Μετά την Ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ	**2000-2024**	**0,8%**	**2,2%**	**15,4%**	**-6,7%**
Μετά τη Μεταπολίτευση	**1975-2024**	**1,1%**	**8,6%**	**11,0%**	**-4,9%**

Πηγές: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Τράπεζα Στοιχείων AMECO. **Ορισμοί:** *Οικονομική Μεγέθυνση*: Μέσο Ετήσιο Ποσοστό Μεγέθυνσης του κατά Κεφαλήν ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 2015. *Πληθωρισμός*: Μέσο Ετήσιο Ποσοστό Αύξησης Δείκτη Τιμών Καταναλωτού, 2015=100. *Ανεργία*: Μέσο Ετήσιο Ποσοστό Ανέργων στο Εργατικό Δυναμικό. *Εξωτερικό Ισοζύγιο*: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Η Εξέλιξη του Πραγματικού Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ
Λογαριθμική Κλίμακα, 1944-2024

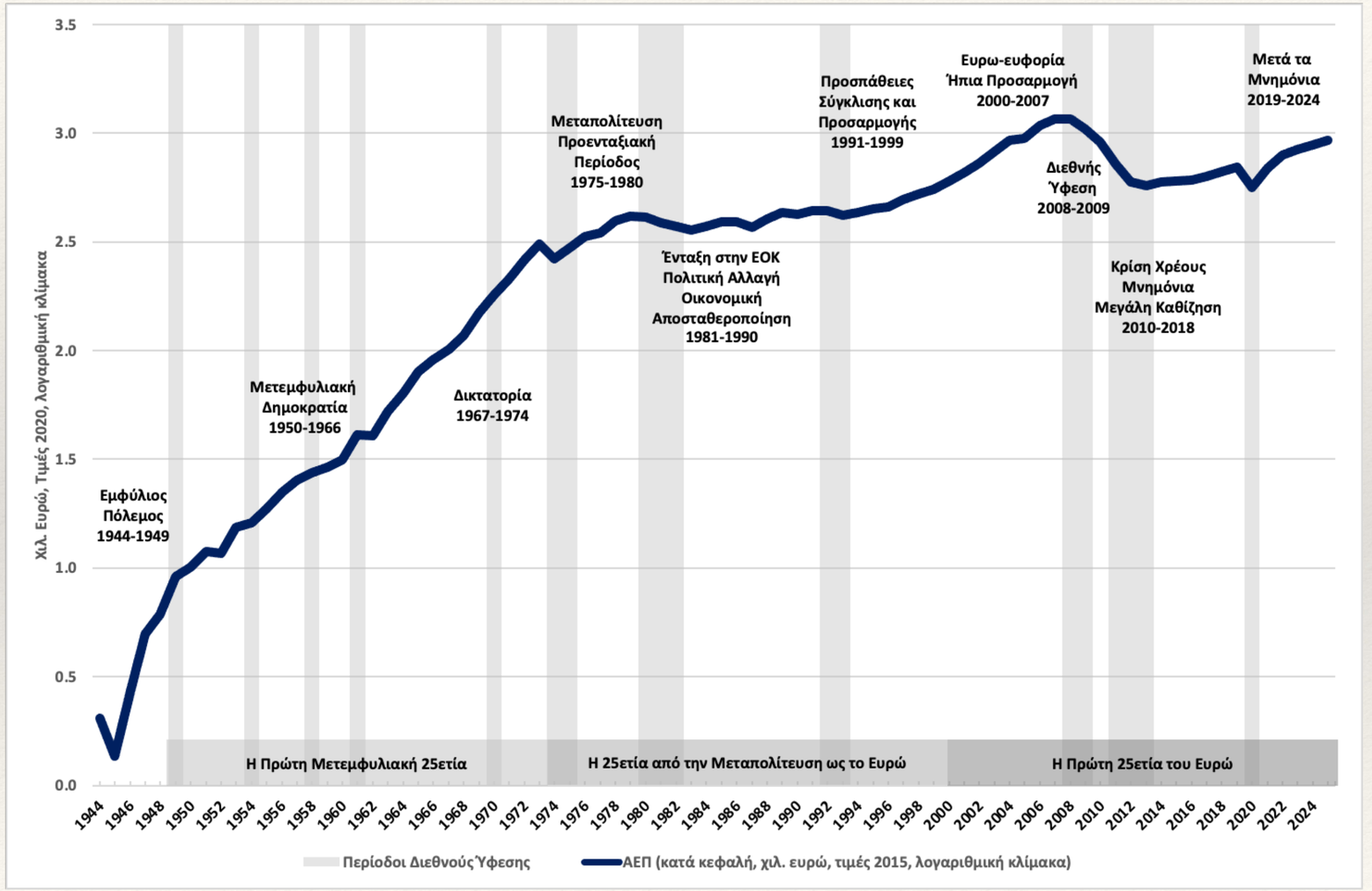

Γιώργος Αλογοσκούφης, *Διάρθρωση και Προβλήματα της Ελληνικής Οικονομίας*, 2025-26

Πραγματικό και Δυνητικό ΑΕΠ
1948-2024

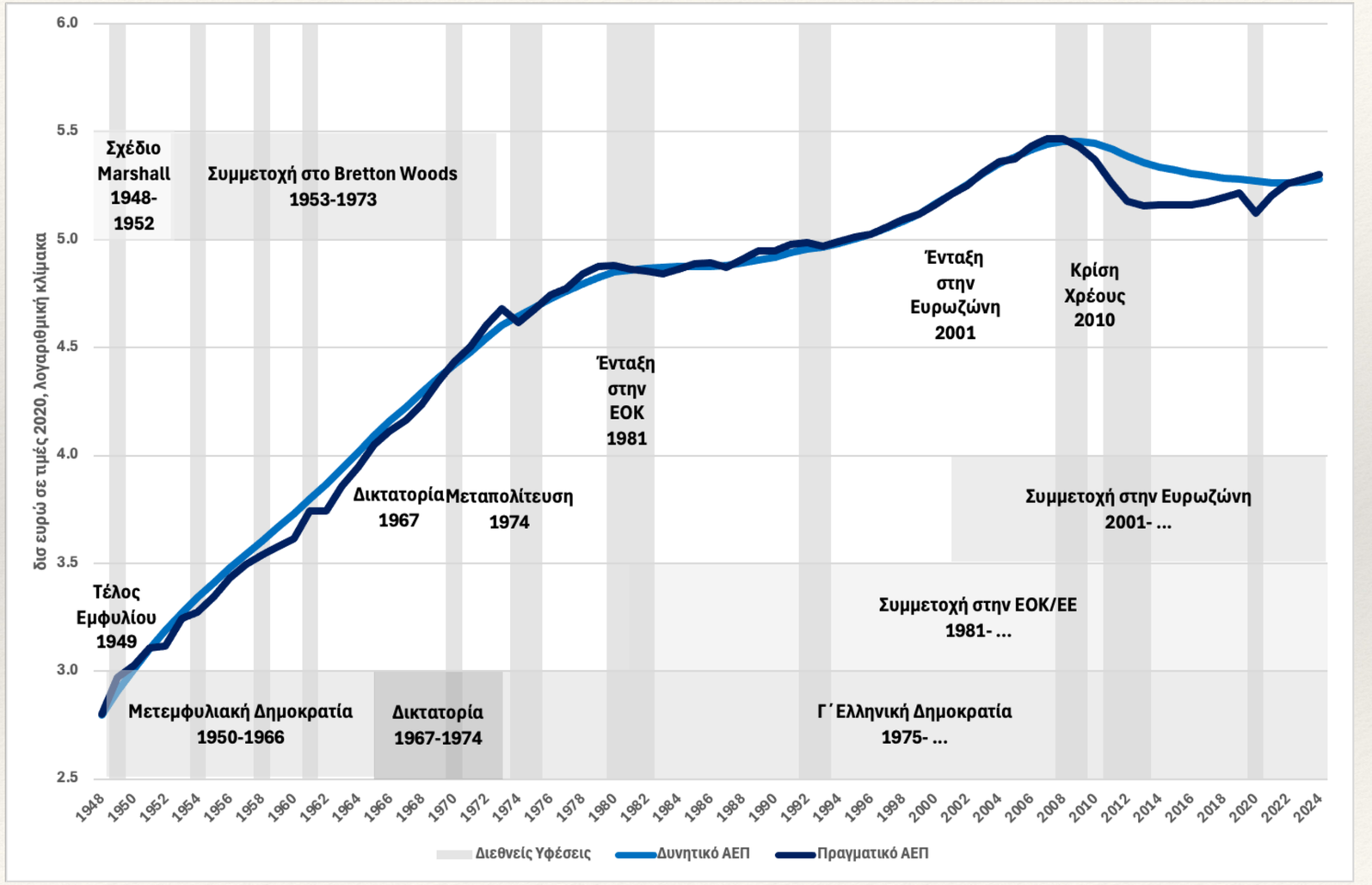

Η Εξέλιξη του Ετήσιου Ποσοστού Πληθωρισμού 1944-2024

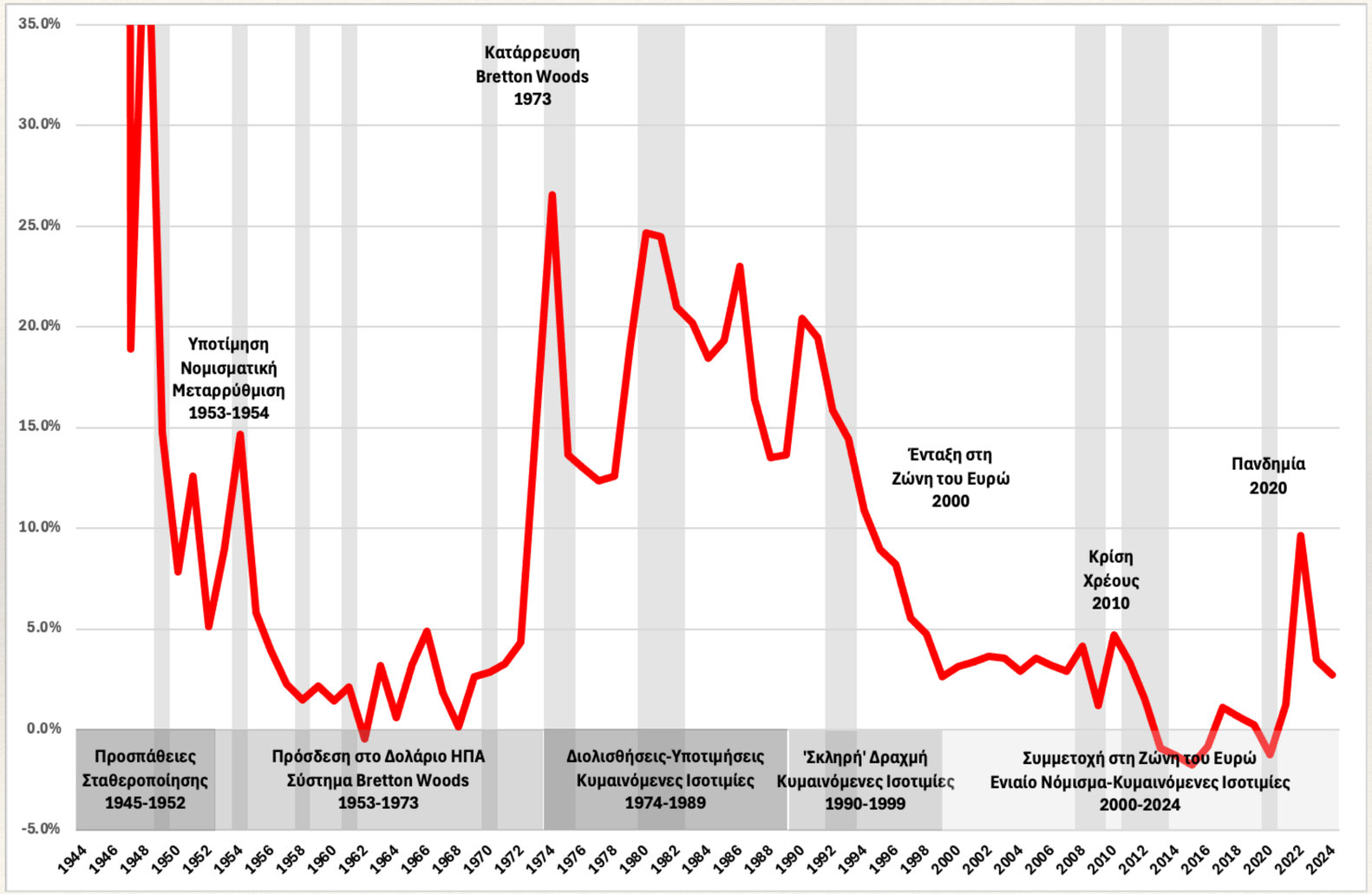

Η Εξέλιξη του Ποσοστού Ανεργίας
Ποσοστό του Εργατικού Δυναμικού, 1948-2024

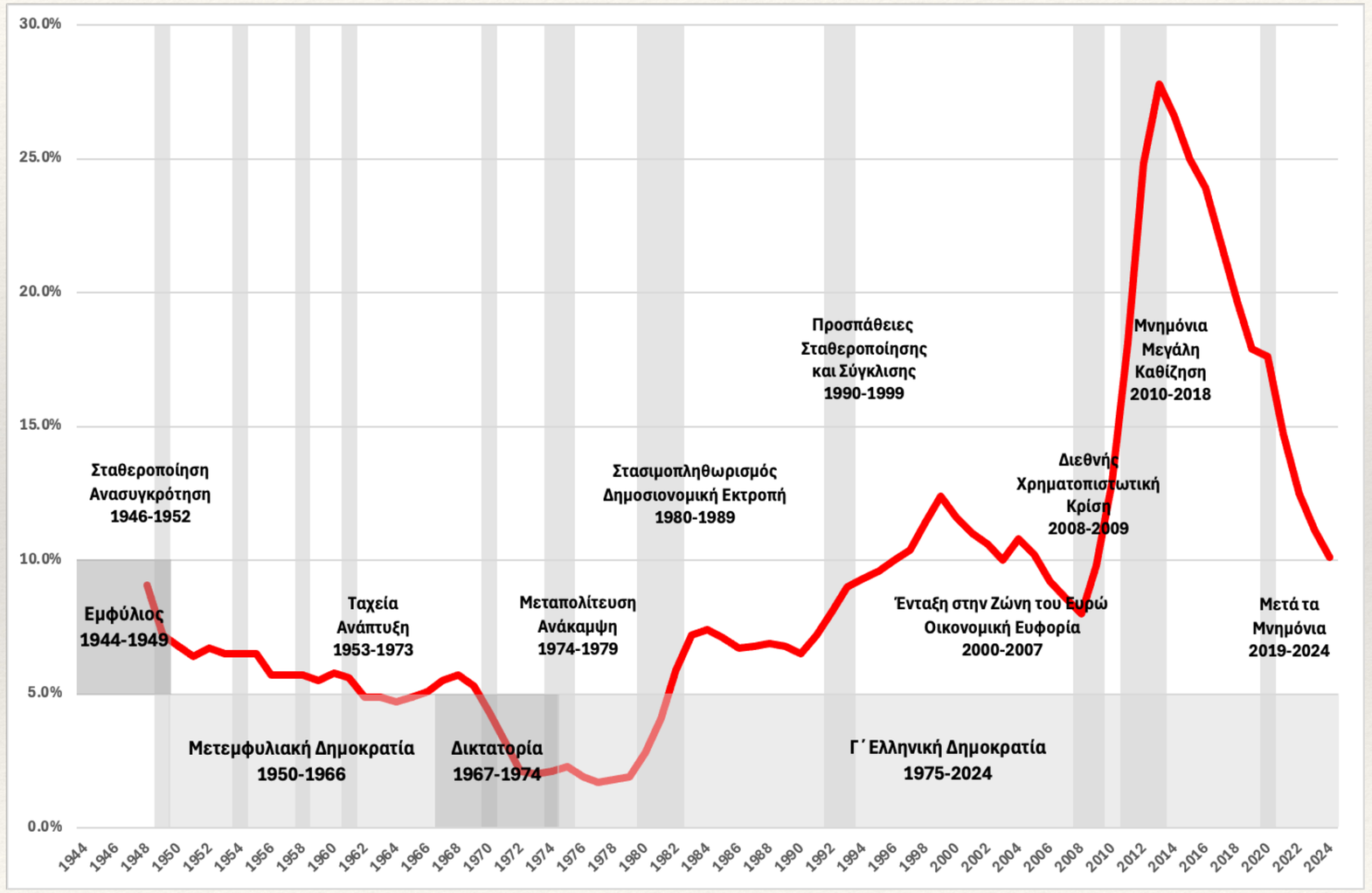

Η Εξέλιξη του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών
Ποσοστό του ΑΕΠ, 1948-2024

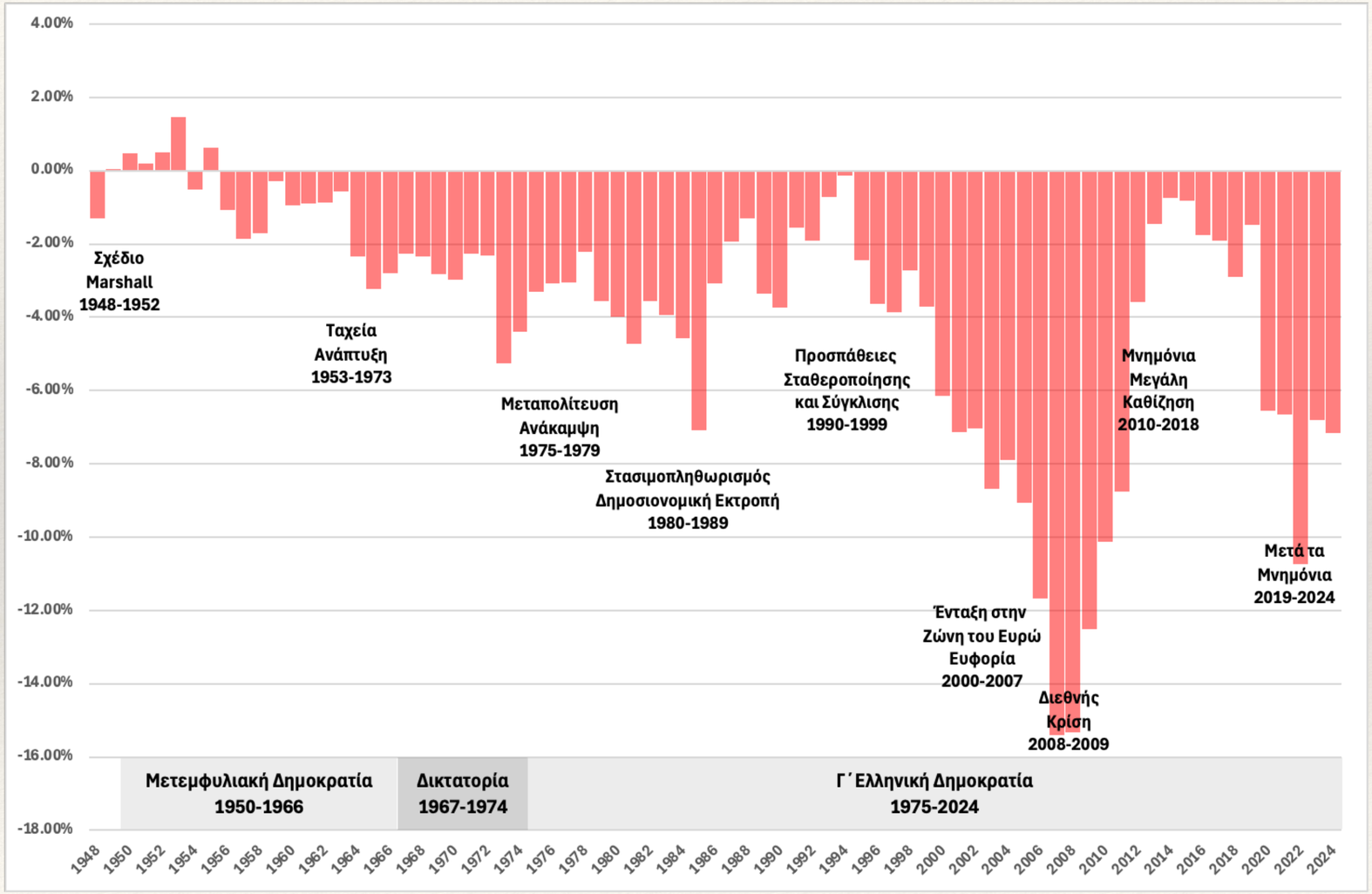

Η Εξέλιξη των Επενδύσεων Παγίου Κεφαλαίου 1948-2024

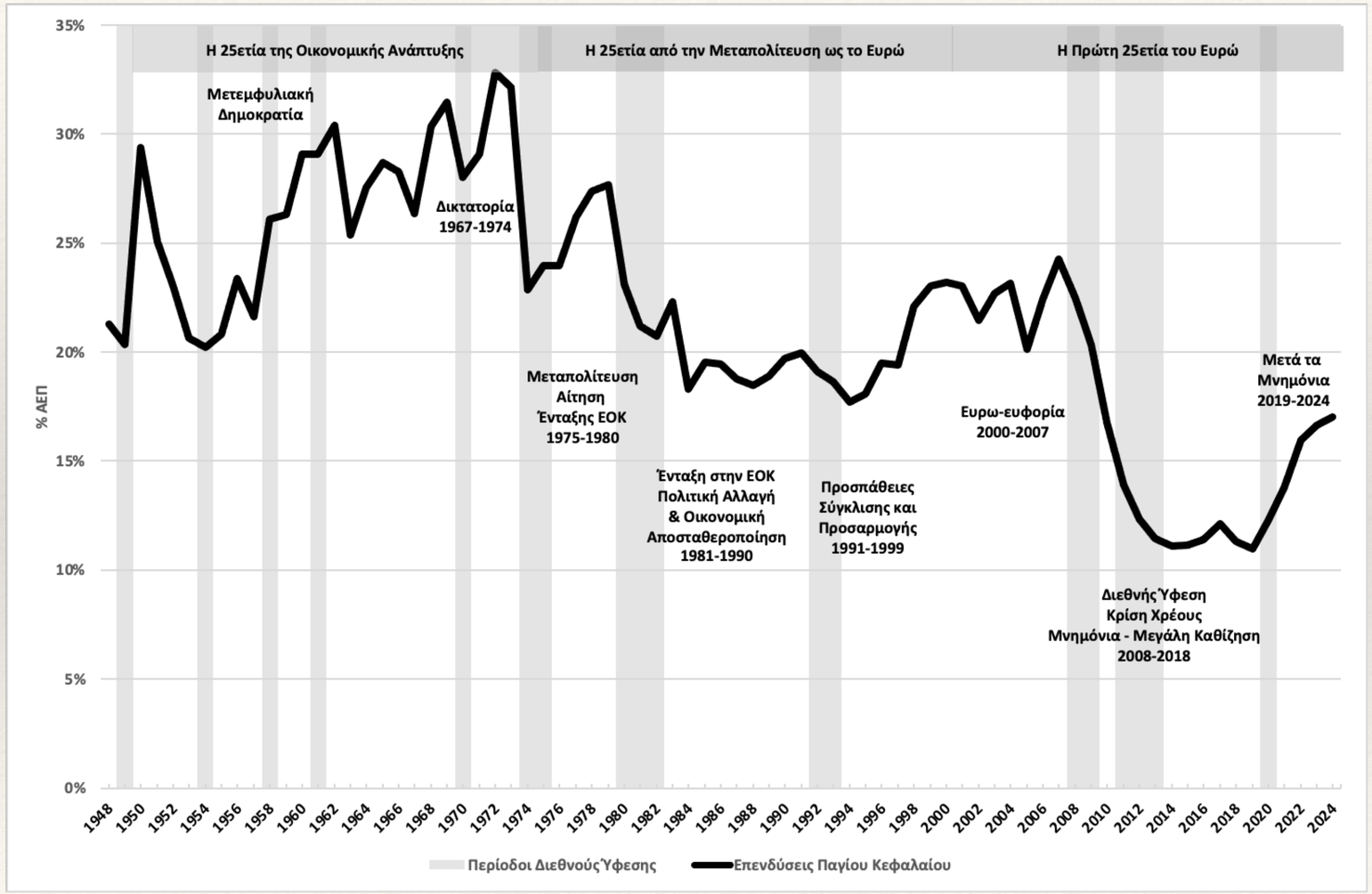

Δαπάνες και Έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης 1950-2024

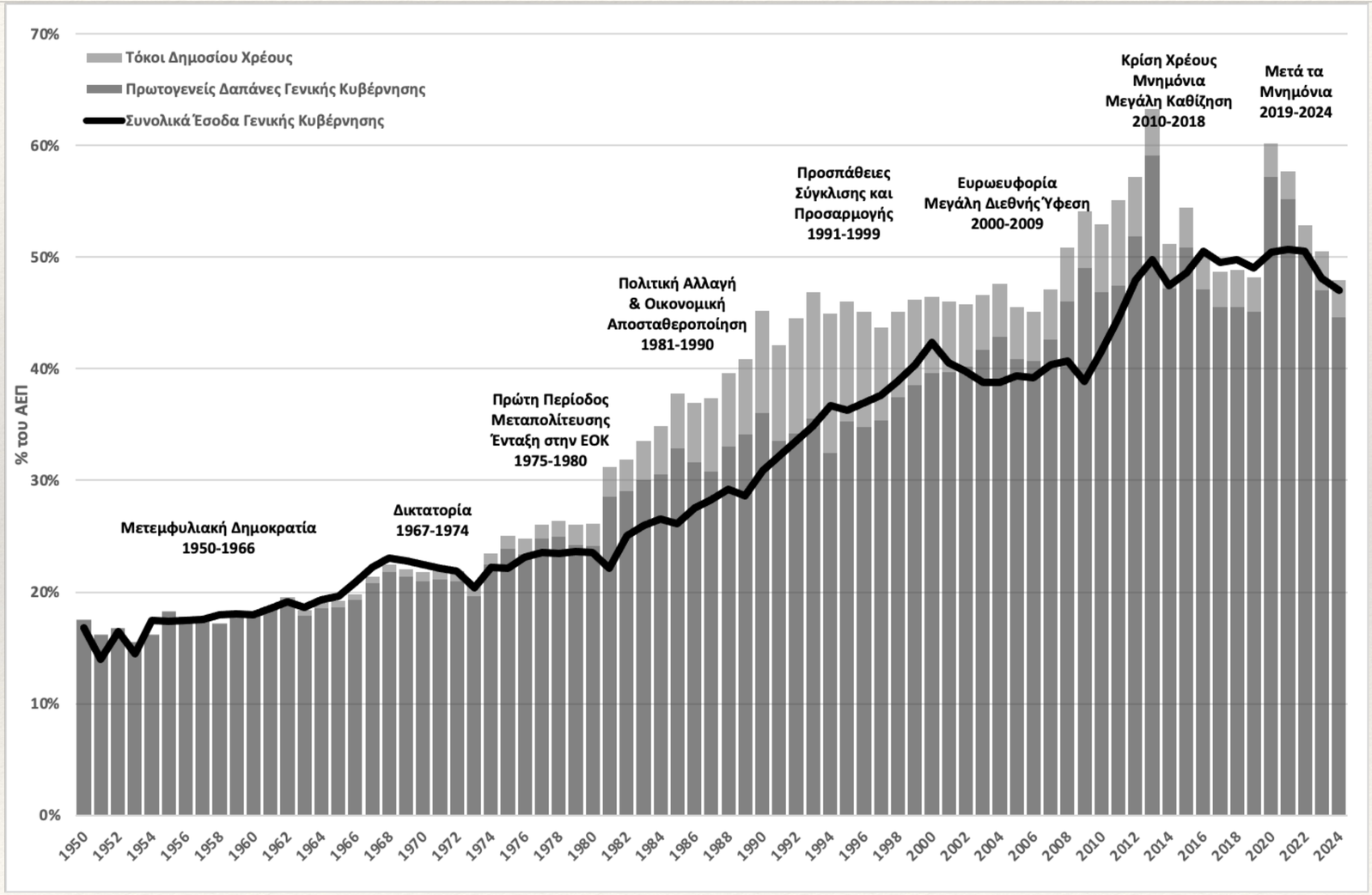

Το Δημοσιονομικό Ισοζύγιο και το Πρωτογενές Ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης, 1950-2024

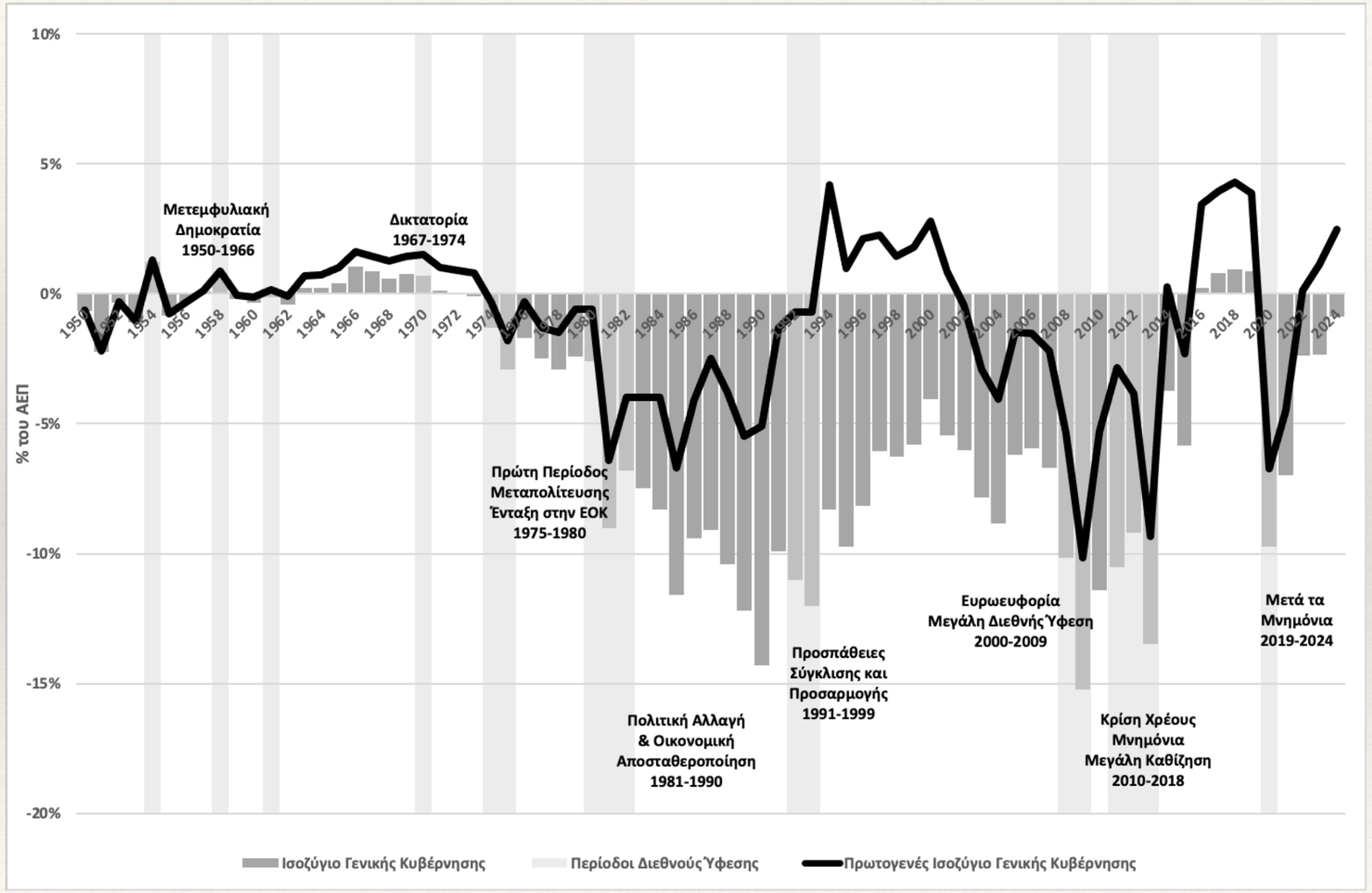

Χρέος της Γενικής Κυβέρνησης
1950-2024

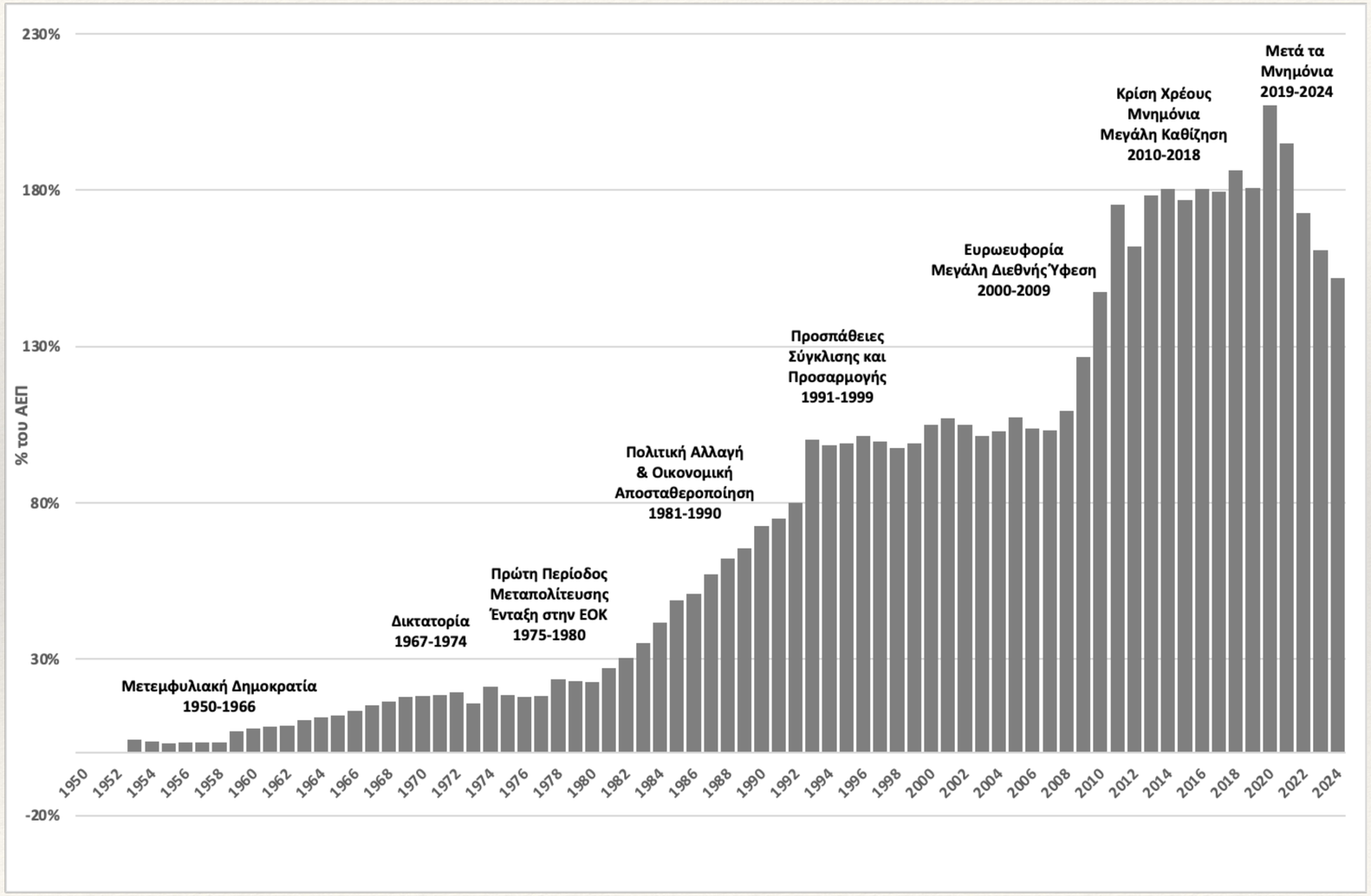

Ισοτιμία Νομίσματος έναντι $ ΗΠΑ

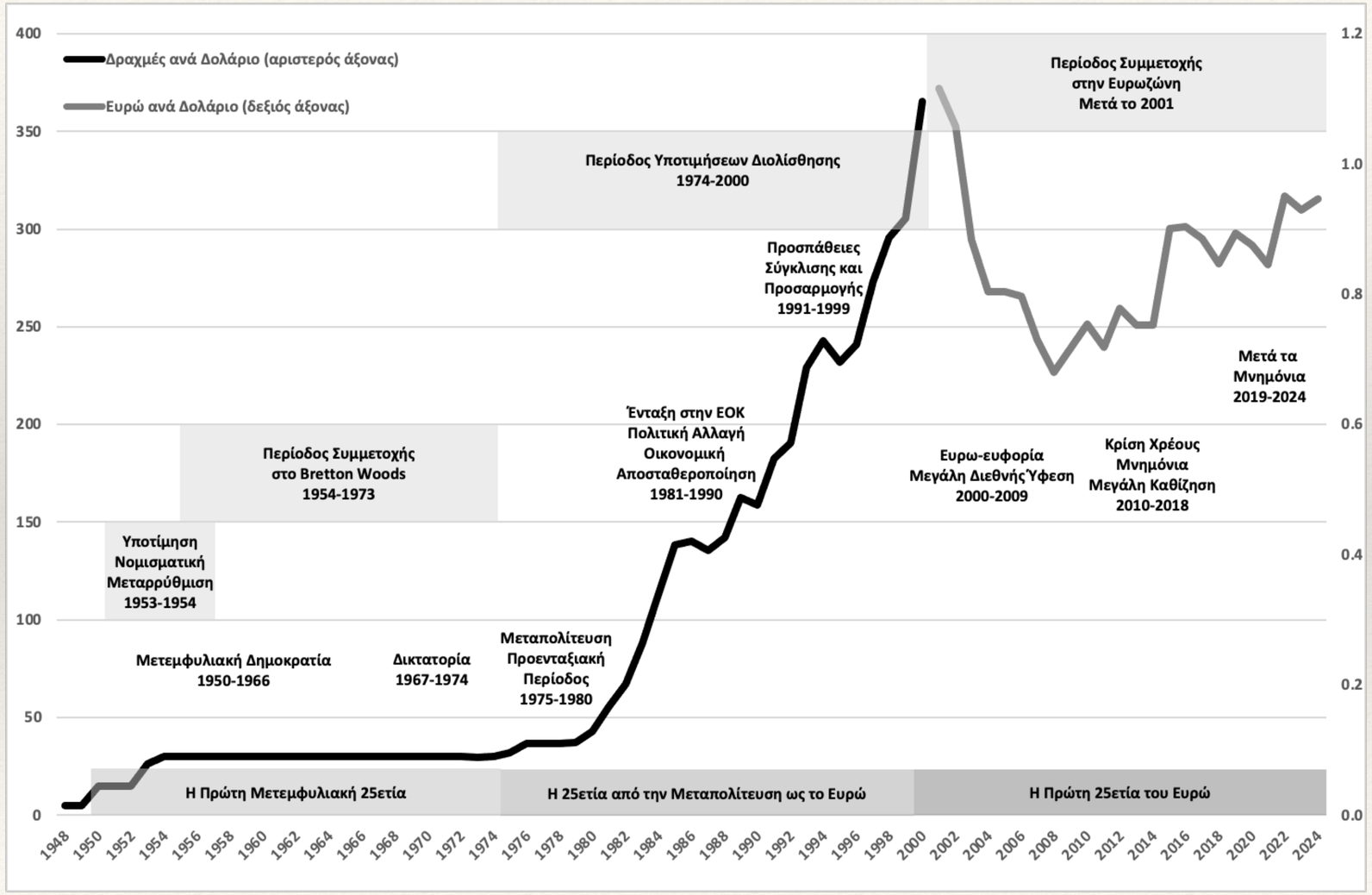

Ποσοστό Υποτίμησης του Νομίσματος και Διαφορά Πληθωρισμού, 1955-2024

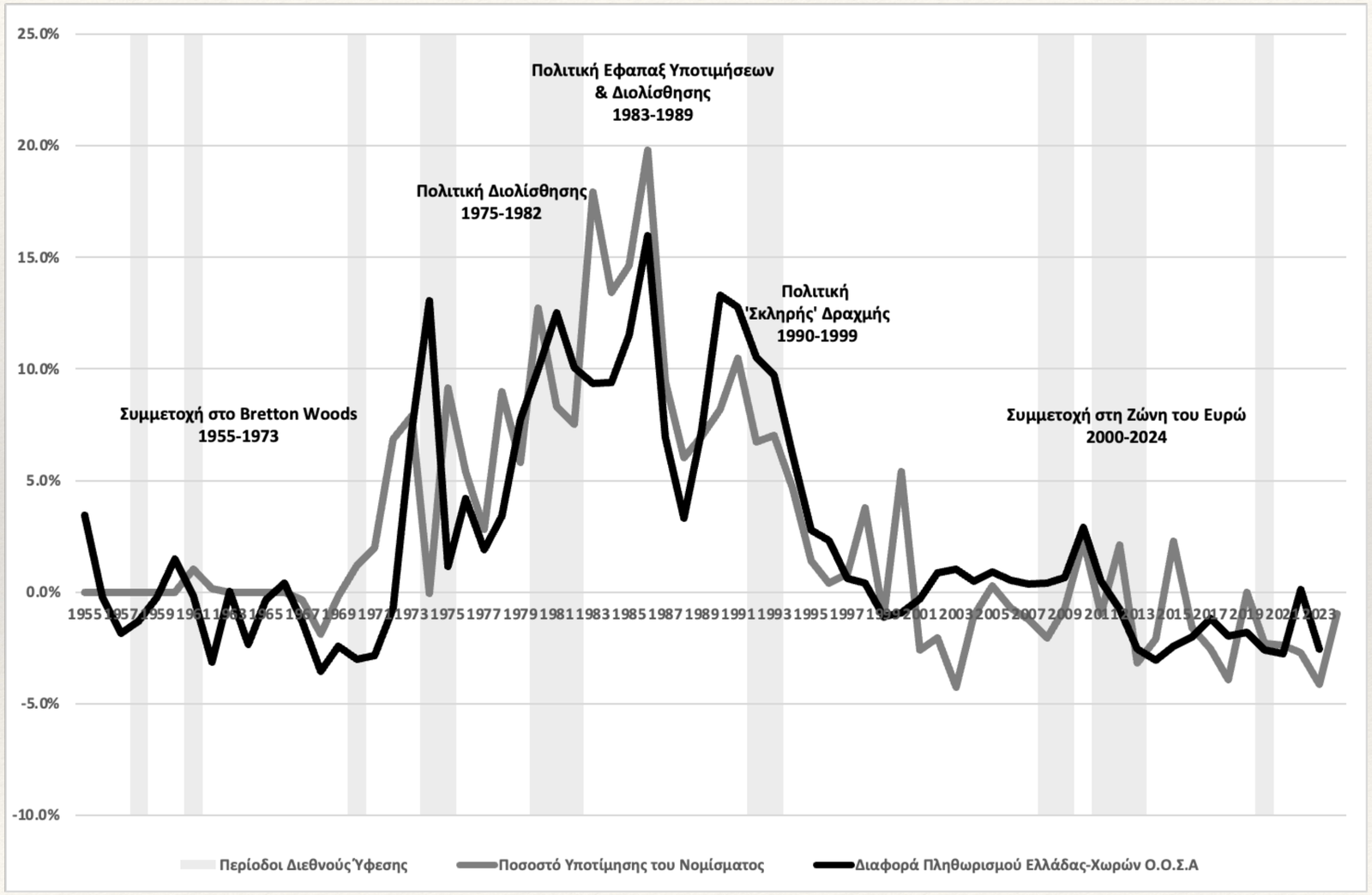

Η Σταθμισμένη Πραγματική Συναλλαγματική Ισοτιμία 1974-2024

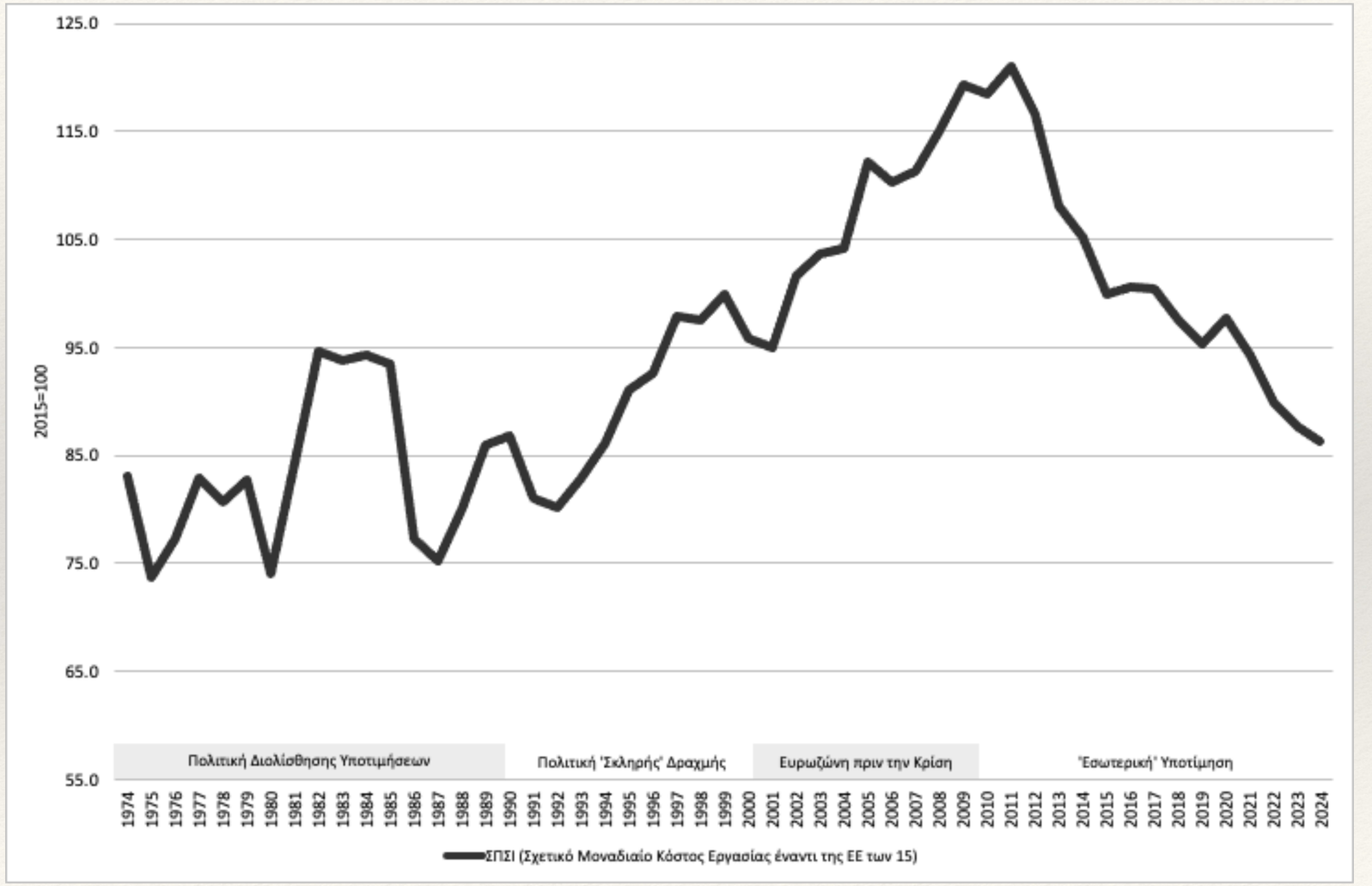

Πολιτική και Οικονομία πριν τη Μεταπολίτευση

Η ελληνική οικονομία λειτουργούσε ως μια μικτή οικονομία στην οποία το κράτος διαδραμάτιζε κεντρικό συντονιστικό και παρεμβατικό ρόλο, έχοντας στη διάθεσή του ποικίλα διοικητικά, οικονομικά και νομισματικά μέσα. Το πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής ήταν κάθε άλλο παρά ακραιφνώς φιλελεύθερο. Ωστόσο, σε αντίθεση με το τι επικράτησε μετά τη μεταπολίτευση του 1974, το καθεστώς της οικονομικής πολιτικής χαρακτηριζόταν από σαφείς κανόνες και μία συνέχεια και συνέπεια, ανεξαρτήτως κυβερνήσεων η οποία συνέβαλε στην αποτελεσματική του λειτουργία.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του καθεστώτος οικονομικής πολιτικής που επικράτησε ήταν συνοπτικά τα εξής:

1. Η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στα πλαίσια μιας μικτής οικονομίας της αγοράς αλλά και ο καθορισμός τομέων προτεραιότητας για τις επενδύσεις μέσω αναπτυξιακών προγραμμάτων.

2. Ο κυβερνητικός έλεγχος του πιστωτικού συστήματος ώστε οι εγχώριες αποταμιεύσεις να κατευθύνονται στην χρηματοδότηση των τομέων προτεραιότητας, κυρίως των βιομηχανικών επενδύσεων και των επενδύσεων σε υποδομές.

3. Ο κυβερνητικός έλεγχος των εργασιακών σχέσεων και του καθορισμού μισθών και ημερομισθίων ώστε οι πραγματικές μισθολογικές αυξήσεις να μην υπερβαίνουν τον ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας.

4. Στα πλαίσια που επέτρεπε η συμμετοχή της Ελλάδας στην GATT, και μετά το 1961 η συμφωνία σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ, η προστασία της εγχώριας παραγωγής μέσω δασμών και άλλων μέτρων εμπορικής πολιτικής, οι περιορισμοί στην εξαγωγή κεφαλαίων και η αυξημένη προστασία των άμεσων ξένων επενδύσεων.

5. Ο αυξημένος ρόλος του κράτους στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, την ηλεκτρική ενέργεια, τις τηλεπικοινωνίες, την ύδρευση και κάποιες άλλες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας.

6. Η νομισματική σταθερότητα, μέσω της σταθερής ισοτιμίας της δραχμής απέναντι στο δολάριο στα πλαίσια του συστήματος του Bretton Woods.

7. Η δημοσιονομική πειθαρχία, μέσω του κανόνος περί ισοσκελισμένου ή πλεονασματικού τακτικού προϋπολογισμού.

Η Αναπτυξιακή Πολιτική πριν τη Μεταπολίτευση

Η αναπτυξιακή πολιτική βασίστηκε στον έλεγχο του τραπεζικού συστήματος και της αγοράς εργασίας, ώστε να υπάρχουν αφενός υψηλές αποταμιεύσεις για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων και αφετέρου υψηλή διεθνής ανταγωνιστικότητα. Οι αποταμιεύσεις χρηματοδοτούσαν τις επενδύσεις στους δύο τομείς προτεραιότητας, οικονομικές υποδομές και βιομηχανία, και η ανταγωνιστικότητα, η οποία είχε αποκατασταθεί μετά την υποτίμηση του 1953, διατηρείτο υψηλή μέσω του ελέγχου των αυξήσεων των μισθών ώστε να μην υπερβαίνουν το άθροισμα του πληθωρισμού και της αύξησης της παραγωγικότητας. Εξίσου σημαντική οικονομική προτεραιότητα ήταν και η διατήρηση της δημοσιονομικής ισορροπίας και της νομισματικής σταθερότητας, μέσω της συμμετοχής της δραχμής στο σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη αύξηση των επενδύσεων, η οποία συνέβαλε στη μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την ταχεία βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, των πραγματικών μισθών και του βιοτικού επιπέδου γενικότερα.

Ωστόσο, η σταδιακή επούλωση των πληγών του εμφυλίου στη συνείδηση των Ελλήνων, οι ακρότητες της δικτατορίας, οι μεγάλοι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί που επέφερε η οικονομική ανάπτυξη, αλλά και οι διεθνείς εξελίξεις όπως η αύξηση του διεθνούς πληθωρισμού, άρχισαν σταδιακά να υπονομεύουν τους βασικούς πυλώνες του μετεμφυλιακού θεσμικού, πολιτικού και οικονομικού καθεστώτος. Το ότι είχε φθάσει στα όρια του φάνηκε κυρίως μετά τη μεταπολίτευση.

Αδυναμίες του Αναπτυξιακού Υποδείγματος πριν τη Μεταπολίτευση

Παρά τις εντυπωσιακές της επιδόσεις στην εικοσιπενταετία 1948-1973, το 1974, τη χρονιά της μεταπολίτευσης, η ελληνική οικονομία εξακολουθούσε να παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες.

Το οικονομικό θαύμα των δεκαετιών του 1950 και του 1960 είχε πραγματοποιηθεί υπό προστατευτικούς δασμούς και περιορισμούς στην κίνηση κεφαλαίων, που αποτελούσαν μία ασπίδα για την νηπιακή αρχικά αλλά ταχέως αναπτυσσόμενη αργότερα ελληνική βιομηχανία.

Επιπλέον, η ανάπτυξη δεν ήταν εξωστρεφής, καθώς η Ελλάδα ήταν σχετικά απομονωμένη γεωγραφικά από τη Δυτική Ευρώπη, και δεν μπορούσε, για γεωπολιτικούς λόγους, να στηριχθεί σε στενές οικονομικές σχέσεις με τις γειτονικές χώρες, όπως η Τουρκία στα ανατολικά, ή οι χώρες-δορυφόροι της Σοβιετικής Ένωσης στα βόρεια.

Η βιομηχανική παραγωγή επεκτάθηκε κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες προκειμένου να εξυπηρετήσει κυρίως την εγχώρια αγορά, μέσω της υποκατάστασης των εισαγωγών. Ωστόσο, η ελληνική βιομηχανία ποτέ δεν απέκτησε διεισδυτικότητα στις πιο ανταγωνιστικές αγορές της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου. Επιπλέον, κατά την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974 η Ελλάδα απομονώθηκε πολιτικά από την υπόλοιπη Ευρώπη, κάτι το οποίο είχε ως αποτέλεσμα και την περαιτέρω σχετική οικονομική της απομόνωση και την ανεπαρκή προσαρμογή εν όψει της ένταξης στην Ε.Ο.Κ.

Σε κάθε περίπτωση, το μετεμφυλιακό υπόδειγμα μιας ανάπτυξης βασισμένης απλώς και μόνον στη συσσώρευση κεφαλαίου και στις μετακινήσεις εργαζόμενων από τις χαμηλής παραγωγικότητας δραστηριότητες του αγροτικού τομέα στις υψηλότερης παραγωγικότητας δραστηριότητες στα αστικά κέντρα, είχε αρχίσει να δείχνει σημεία κορεσμού ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, λόγω των φθινουσών αποδόσεων στη συσσώρευση κεφαλαίου και την επιβράδυνση των μετακινήσεων του πληθυσμού από την ύπαιθρο προς στα αστικά κέντρα.

Ο πληθωρισμός είχε αυξηθεί υπερβολικά μετά την αποσταθεροποίηση του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods και την πρώτη πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970. Εξάλλου, το 1974, τη χρονιά της μεταπολίτευσης, η ελληνική οικονομία ήδη βρισκόταν σε ύφεση, την πρώτη της μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου.

Το Θεσμικό και Πολιτικό Περιβάλλον μετά τη Μεταπολίτευση

Παρά το ότι αναφορικά με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες, καθώς και τη λειτουργία του κοινοβουλευτισμού, το θεσμικό και πολιτικό περιβάλλον μετά τη μεταπολίτευση ήταν σαφώς υπέρτερο, το περιβάλλον αυτό οδήγησε αρχικά σε μεγάλες κοινωνικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις και ατελέσφορους πειραματισμούς αναφορικά με την οικονομία, καθώς και δημοσιονομική και νομισματική αποσταθεροποίηση.

Ακόμη και όταν δημιουργήθηκαν πολιτικές συγκλίσεις αναφορικά με τους κύριους στόχους της εξωτερικής, κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής, οι συγκλίσεις αυτές δεν οδήγησαν σε επαρκείς συναινέσεις αναφορικά με τα μέσα τα οποία ήταν απαραίτητα για την επιδίωξη αυτών των στόχων, με αποτέλεσμα να αναβάλλονται συνεχώς, ή να επιδιώκονται μερικώς μόνο οι απαραίτητες πολιτικές πρωτοβουλίες και μεταρρυθμίσεις.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις στις θεσμικές και πολιτικές εξελίξεις μετά τη μεταπολίτευση.

Πρώτον, τη φάση των μεγάλων ιδεολογικών και πολιτικών συγκρούσεων αναφορικά με τους στόχους, τα μέσα και τους κανόνες της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής.

Δεύτερον, τη φάση των μερικών συγκλίσεων αναφορικά με τους στόχους αλλά αποκλίσεων σε σχέση με τα μέσα και του κανόνες της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Οι διαφορές αυτές αφορούσαν κυρίως τα δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας, τη Ν.Δ και το ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Η τρίτη φάση είναι η περίοδος μετά την κρίση χρέους του 2010, και αφορά στην πολιτική των ‘μνημονίων’ και των απαιτούμενων προσαρμογών μετά τα μνημόνια.

Η Φάση των Ιδεολογικών και Πολιτικών Συγκρούσεων: 1975-1994

Η πρώτη φάση, αυτή των μεγάλων ιδεολογικών και πολιτικών συγκρούσεων, διήρκεσε έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990, για περίπου μία εικοσαετία.

Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑ.ΣΟ.Κ εκτείνονταν από τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας έως την κοινωνική και οικονομική πολιτική. Αφορούσαν αρχικά τόσο τους στόχους όσο και τα μέσα.

Παρότι το ΠΑ.ΣΟ.Κ ως κυβέρνηση δεν επιδίωξε μετά το 1981 την έξοδο της Ελλάδας από το Ν.Α.Τ.Ο, στο οποίο είχε μόλις επανενταχθεί, ούτε από την Ε.Ο.Κ, στην οποία είχε μόλις ενταχθεί, η πολιτική του 'μακροοικονομικού λαϊκισμού' την οποία υιοθέτησε οδήγησε σε οικονομική στασιμότητα, δημοσιονομική αποσταθεροποίηση και νομισματική αστάθεια.

Επιπλέον, ως αντιπολίτευση το ΠΑΣΟ.Κ αρχικά αντιτάχθηκε βίαια στην πολιτική της απελευθέρωσης της οικονομίας και της δημοσιονομικής προσαρμογής που επεδίωξε η κυβέρνηση της Ν.Δ στην περίοδο 1990-1993.

Η Φάση των Πολιτικών Συγκλίσεων Αναφορικά με τους Στόχους: 1995-2009

Η δεύτερη φάση ακολούθησε την περίοδο της πολιτικής σύγκλισης αναφορικά με το στόχο της ένταξης της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Η σύγκλιση αυτή δημιουργήθηκε σταδιακά από τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Ωστόσο, ενώ υπήρξαν πολιτικές συγκλίσεις μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας αναφορικά με το στόχο της ένταξης και παραμονής της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη ζώνη του ευρώ, συνέχισαν να υπάρχουν μεγάλες πολιτικές διαφοροποιήσεις αναφορικά με τα μέσα επιδίωξης αυτής της πολιτικής.

Οι αρχικές συγκρούσεις αφορούσαν τα μέσα τα οποία μετήλθαν οι κυβερνήσεις του ΠΑ.ΣΟ.Κ στη δεύτερη φάση της οικονομικής προσαρμογής προκειμένου να επιτευχθεί η ένταξη στη ζώνη του ευρώ. Μία σύγκρουση η οποία αποδείχθηκε καθοριστική αφορούσε τη χρήση της 'δημιουργικής λογιστικής', η οποία συγκάλυπτε τις δημοσιονομικές και διαρθρωτικές αδυναμίες που συνέχιζαν να χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία την εποχή της ένταξης. Οι συγκρούσεις αναφορικά με τη 'δημιουργική λογιστική' κορυφώθηκαν το 2004 και επανήλθαν το 2009, λίγο πριν την κρίση χρέους.

Και σε αυτή τη δεύτερη φάση της σχετικής πολιτικής σύγκλισης, παρέμεναν μεγάλες αδυναμίες στην εφαρμογή των κανόνων της οικονομικής πολιτικής, κυριότερες από τις οποίες ήταν η αποφυγή επώδυνων οικονομικών μεταρρυθμίσεων, όπως για παράδειγμα στο ασφαλιστικό, στο φορολογικό σύστημα, στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών και στην αγορά εργασίας.

Μία ακόμη μεγάλη οικονομική αδυναμία της περιόδου ήταν η δημοσιονομική και γενικότερη οικονομική αποσταθεροποίηση που εκδηλωνόταν συστηματικά σε περιόδους εθνικών εκλογών, ο λεγόμενος εκλογικός κύκλος. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να μην μπορέσει η ελληνική οικονομία να αποφύγει την κρίση χρέους του 2010 η οποία οδήγησε και στη μεγάλη καθίζηση της περιόδου 2010-2016.

Η Φάση των Μνημονίων και της Περιόδου μετά τα Μνημόνια

Η τρίτη φάση αφορά στην περίοδο μετά την κρίση χρέους του 2010 και στις μεγάλες πολιτικές συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν λίγο πριν αλλά και μετά. Αυτές αφορούσαν τις πολιτικές ευθύνες για την ίδια την κρίση αλλά και την απόφαση της ένταξης της χώρας στο μηχανισμό στήριξης.

Στη φάση αυτή το ΠΑ.ΣΟ.Κ κατέρρευσε εκλογικά και στη θέση του αναδείχθηκε ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α, αρχικά ως αξιωματική αντιπολίτευση και κατόπιν ως κυβέρνηση.

Οι κύριες πολιτικές συγκρούσεις αφορούσαν την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που περιλάμβαναν τα μνημόνια. Ωστόσο, κανένα από τα κόμματα ή συνασπισμούς κομμάτων που κυβέρνησαν στην περίοδο αυτή δεν υιοθέτησε πολιτικά αυτές τις μεταρρυθμίσεις, παρότι ήταν αναγκασμένα να εφαρμόσουν μια πολιτική δημοσιονομικής και οικονομικής προσαρμογής. Μεγάλο μέρος των απαιτούμενων μεταρρυθμίσεων κατά συνέπεια είτε αναβλήθηκε, είτε υιοθετήθηκε μερικώς και αυτή την περίοδο.

Η φάση αυτή συνεχίσθηκε και μετά το πέρας των προγραμμάτων των μνημονίων το 2018. Η δε κρίση της πανδημίας το 2020 αποτέλεσε το έναυσμα μιας περαιτέρω προσωρινής δημοσιονομικής χαλάρωσης και αναβολής των μεταρρυθμίσεων που είχε επαγγελθεί αρχικά η κυβέρνηση του Κυριάκου Μητσοτάκη.

Οι Κύκλοι της Μεταπολίτευσης και η Οικονομική Πολιτική

Η αρχική πενταετία της μεταπολίτευσης (1975-1979) ήταν μια περίοδος οικονομικής ανάκαμψης και προετοιμασίας για την ένταξη στις ΕΚ. Ακολούθησαν τέσσερεις διακριτοί δεκαετείς οικονομικοί κύκλοι, και η τελευταία πενταετία, μετά την κρίση της πανδημίας.

1. Κύκλος Ανάκαμψης και Προετοιμασίας για την Ε.Ο.Κ, 1975-1980
2. Κύκλος Αποσταθεροποίησης, 1981-1990
3. Κύκλος Ατελέσφορης Προσαρμογής, 1991-1999
4. Κύκλος Οικονομικής Ευφορίας και Ήπιας Προσαρμογής, 2000-2007
5. Κύκλος Διεθνούς Οικονομικής Κρίσης, Μνημονίων και Μεγάλης Καθίζησης, 2008-2018
6. Κύκλος Πανδημίας και Ανάκαμψης, 2019-2024

Ο Κύκλος της Αποσταθεροποίησης, 1981-1990

Οι οικονομικές επιδόσεις της Ελλάδας άρχισαν να παρουσιάζουν σημαντική επιδείνωση ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η επιδείνωση αυτή συνέπεσε αρχικά με τη δεύτερη διεθνή πετρελαϊκή κρίση του 1979 αλλά συνεχίστηκε για το σύνολο σχεδόν της δεκαετίας του 1980.

Για μεγάλο μέρος της περιόδου εκείνης επικράτησε στασιμοπληθωρισμός, ένας συνδυασμός οικονομικής στασιμότητας και υψηλού πληθωρισμού, ενώ άρχισαν να εκδηλώνονται και περιοδικές κρίσεις του ισοζυγίου πληρωμών, λόγω της ιδιαίτερα χαμηλής και επιδεινούμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Επιπλέον, στη δεκαετία του 1980 υπήρξε μία μεγάλη αποσταθεροποίηση των δημοσίων οικονομικών, πρωτοφανής για ειρηνική περίοδο. Το δημόσιο χρέος υπερτριπλασιάστηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ στην δεκαετία του 1980, από το 22,7% το 1980 στο 72,5% του ΑΕΠ το 1990. Η εξέλιξη του χρέους της γενικής κυβέρνησης σε σχέση με το ΑΕΠ παρουσιάζεται στο Γράφημα 8.

Η οικονομική αποσταθεροποίηση συνέβη αρχικά λόγω της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης και των αδυναμιών του ως τότε υποδείγματος ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Κυρίως όμως ήταν αποτέλεσμα του γεγονότος ότι από τη στιγμή που η Ελλάδα προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και κυρίως μετά την κυβερνητική ‘αλλαγή’ το 1981, υιοθετήθηκε ένα ιδιαίτερα επεκτατικό και αποσταθεροποιητικό μείγμα οικονομικής πολιτικής.

Το μείγμα αυτό πολιτικής, βασισμένο στην υπέρμετρη εισοδηματική, δημοσιονομική και νομισματική επέκταση και στην υπέρμετρη επέκταση του οικονομικού ρόλου του κράτους, είναι κλασσικό παράδειγμα αυτού που στη διεθνή βιβλιογραφία έχει χαρακτηριστεί ως ‘μακροοικονομικός λαϊκισμός’. Πρόκειται για μια προσέγγιση στην οικονομική πολιτική η οποία δίνει υπερβολική έμφαση στην ενίσχυση της συνολικής ζήτησης και την αναδιανομή του εισοδήματος, παραβλέποντας τους κινδύνους από τον πληθωρισμό και την ελλειμματική χρηματοδότηση, τους εξωτερικούς περιορισμούς και την αντίδραση των επενδυτών σε πολιτικές περιορισμού του οικονομικού ρόλου των αγορών.

Το μείγμα αυτό πολιτικής, το οποίο βασίστηκε στη διακριτική ευχέρεια των κυβερνήσεων αναφορικά με τη βραχυχρόνια μακροοικονομική πολιτική και την εγκατάλειψη των κανόνων της δημοσιονομικής και νομισματικής πειθαρχίας που είχαν υιοθετηθεί στην περίοδο πριν τη μεταπολίτευση, οδήγησε, προϊόντος του χρόνου, σε σημαντική αποδυνάμωση των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας, επιδείνωση της διεθνούς της ανταγωνιστικότητας, σημαντική επέκταση του δημόσιου τομέα, δημοσιονομική αποσταθεροποίηση και νομισματική αστάθεια. Ήταν σε διάσταση τόσο με τη συνέχιση της μεταπολεμικής αναπτυξιακής διαδικασίας όσο και με την οικονομική πολιτική που είχε υιοθετηθεί στην υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση μετά το 1978, με τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος. Στο τέλος της δεκαετίας προέκυψε μία σοβαρή οικονομική και πολιτική κρίση, που τελικά οδήγησε σε μερική αλλαγή πορείας.

Ο Κύκλος της Ατελέσφορης Προσαρμογής, 1991-1999

Ο δεύτερος κύκλος, ένας κύκλος ατελέσφορης προσαρμογής, χαρακτήρισε τη δεκαετία του 1990. Διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις, διαφορετικής πολιτικής προέλευσης, υιοθέτησαν μια πολιτική προσαρμογής και σύγκλισης, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις ανισορροπίες που είχαν συσσωρευθεί και να διασφαλίσουν τη συμμετοχή της Ελλάδας στην κυοφορούμενη διαδικασία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ). Ωστόσο, η προσαρμογή αποδείχτηκε τελικά ατελέσφορη, καθώς ήταν τόσο ποσοτικά ανεπαρκής όσο και ποιοτικά ανισοβαρής. Το μείγμα πολιτικής δεν οδήγησε στην απαιτούμενη διόρθωση των δημοσιονομικών ανισορροπιών και παράλληλα είχε ως συνέπεια τη μεγάλη επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Το βάρος της προσαρμογής έπεσε κυρίως στη νομισματική πολιτική, μέσω της πολιτικής της λεγόμενης ‘σκληρής δραχμής’, η οποία μετά το 1990 και έως την ένταξη της Ελλάδος στην ευρωζώνη, άρχισε πλέον να υποτιμάται λιγότερο από τη διαφορά πληθωρισμού μεταξύ της Ελλάδας και των εταίρων της στην ΕΕ και τον ΟΟΣΑ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή πτώση του πληθωρισμού και τη συνακόλουθη πτώση των πληθωριστικών προσδοκιών και των ονομαστικών επιτοκίων.

Η σχέση μεταξύ ποσοστού υποτίμησης της δραχμής και διαφοράς πληθωρισμού Ελλάδος και εταίρων της στον ΟΟΣΑ παρουσιάζεται στο Γράφημα 9. Ενώ μεταξύ 1983 και 1989 το ποσοστό υποτίμησης (διολίσθησης) της ισοτιμίας της δραχμής υπερέβαινε τη διαφορά πληθωρισμού, μετά το 1990 άρχισε να είναι χαμηλότερο. Δεδομένου ότι οι υποτιμήσεις είχαν ενσωματωθεί στις προσδοκίες, πολύ γρήγορα μεταφέρονταν στον πληθωρισμό.

Κατά συνέπεια, στην περίοδο 1983-1989, οι υποτιμήσεις είχαν ως αποτέλεσμα προσωρινές βελτιώσεις της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, αλλά τελικά συνέβαλαν στην διατήρηση του υψηλού πληθωρισμού, καθώς μεταφέρονταν στις αυξήσεις των τιμών και, αργά ή γρήγορα, των μισθών. Στην περίοδο 1990-1999, η μείωση του ποσοστού υποτίμησης οδηγούσε σε μείωση των πληθωρισμού τιμών των εισαγομένων και σταδιακή μείωση του πληθωρισμού τιμών. Ωστόσο, καθώς οι μειώσεις του πληθωρισμού τιμών προηγούντο των μειώσεων του πληθωρισμού μισθών, και δεν υπήρχε επαρκής συμβολή από τη δημοσιονομική εξυγίανση και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, αυτό είχε ως αναπόδραστο αποτέλεσμα την περαιτέρω επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Η διεθνής ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, όπως μετριέται από τη σταθμισμένη πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία με βάση το μοναδιαίο κόστος εργασίας, μεταξύ 1992 και 1999 επιδεινώθηκε κατά 25%. Η σχετική εξέλιξη παρουσιάζεται στο Γράφημα 10.

Πρωτογενής δημοσιονομική προσαρμογή έγινε κυρίως μεταξύ του 1990 και του 1994. Μετά το 1994 η περαιτέρω μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων βασίστηκε κυρίως στη μείωση των δαπανών για τόκους του δημοσίου χρέους, που προήλθε από τη μείωση των ονομαστικών επιτοκίων, αποτελέσματος της πτωτικής πορείας του πληθωρισμού και των προσδοκιών πληθωρισμού και υποτίμησης του νομίσματος.

Η Ελλάδα πέτυχε μεν να εισέλθει στη ζώνη του ευρώ στο τέλος αυτού του κύκλου, αλλά, λόγω της ατελέσφορης προσαρμογής, τα δημοσιονομικά προβλήματα παρέμεναν, ενώ ταυτόχρονα

Η Ένταξη στην Ευρωζώνη

Η Ελλάδα πέτυχε μεν να εισέλθει στη ζώνη του ευρώ στο τέλος αυτού του κύκλου, αλλά, λόγω της ατελέσφορης προσαρμογής, τα δημοσιονομικά προβλήματα παρέμεναν, ενώ ταυτόχρονα είχαν οξυνθεί τα προβλήματα διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2000, όταν εγκρίθηκε η ένταξη της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ, το μέν δημόσιο χρέος είχε αυξηθεί στο 104,9% του ΑΕΠ (βλ. Γράφημα 8), η δε διεθνής ανταγωνιστικότητα, με βάση το σχετικό μοναδιαίο κόστος εργασίας, ήταν μειωμένη κατά 25% σε σχέση με το 1992, τη χρονιά πριν την έναρξη εφαρμογής των προγραμμάτων σύγκλισης (βλ. Γράφημα 10).

Ο Κύκλος της Οικονομικής Ευφορίας και η Ήπια Προσαρμογή, 2000-2007

Ο τρίτος κύκλος, ένας κύκλος οικονομικής ευφορίας, ξεκίνησε στις αρχές της νέας χιλιετίας μετά τη διασφάλιση της ένταξης της Ελλάδας στην ευρωζώνη. Ο κύκλος αυτός χαρακτηρίστηκε από ένα περιβάλλον χαμηλού πλέον πληθωρισμού και ιδιαίτερα χαμηλών ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων.

Ωστόσο, αμέσως μετά την έγκριση της ένταξης της Ελλάδας στην ευρωζώνη υπήρξε σχεδόν άμεσα μια περαιτέρω δημοσιονομική χαλάρωση, αυξήσεις των πραγματικών μισθών πέραν των αυξήσεων της παραγωγικότητας και περαιτέρω μειώσεις της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Αυτό οδήγησε σε μια οκταετία σχεδόν υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, λόγω της επεκτατικής ώθησης από τη συνολική ζήτηση και σε συνακόλουθη μείωση της ανεργίας. Δυστυχώς όμως, η οικονομική αυτή 'ευφορία' βασίστηκε στη μεγάλη άνοδο του εξωτερικού δανεισμού της Ελλάδας, ακριβώς λόγω της μεγάλης μείωσης των πραγματικών επιτοκίων, του ανισοζυγίου μεταξύ επενδύσεων και αποταμιεύσεων και της χαμηλής και επιδεινούμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Η μεγάλη και ταχεία μείωση των πραγματικών επιτοκίων που προκλήθηκε από την ένταξη στην ευρωζώνη, με την εξάλειψη των προσδοκιών υποτίμησης, προκάλεσε διεύρυνση του χάσματος μεταξύ συνολικών επενδύσεων και αποταμιεύσεων, καθώς οδήγησε σε αύξηση των συνολικών επενδύσεων και μείωση των ιδιωτικών αποταμιεύσεων.

Η εξέλιξη των επενδύσεων και της ιδιωτικής κατανάλωσης παρουσιάζεται στο Γράφημα 11. Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ανέβηκαν από το 17,2% του ΑΕΠ στη δεκαετία του 1990 στο 20,6% του ΑΕΠ στη δεκαετία του 2000. Ταυτόχρονα ανέβηκε λίγο και η ιδιωτική κατανάλωση, από το 65,8% του ΑΕΠ στη δεκαετία του 1990, στο 66,0% του ΑΕΠ στη δεκαετία του 2000.

Η άνοδος των επενδύσεων πυροδότησε μεν την άνοδο της συνολικής ζήτησης και την οικονομική μεγέθυνση, αλλά, λόγω των ανεπαρκών αποταμιεύσεων, οδήγησε και σε πρωτοφανή επιδείνωση του ήδη προβληματικού εξωτερικού ισοζυγίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως ήδη αναφέραμε, το μέσο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στη δεκαετία μετά το 1999 ήταν στο 10,6% του ΑΕΠ, έναντι μόλις 2,6% στην προηγούμενη δεκαετία.

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της περιόδου 2005-2007, ένα πρόγραμμα ήπιας και σταδιακής δημοσιονομικής και διαρθρωτικής προσαρμογής, το οποίο για να αποδώσει απαιτούσε συνεπή και σε βάθος χρόνου εφαρμογή, δεν μπόρεσε τελικά να αντιστρέψει τις αρνητικές τάσεις στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Επιπλέον, λίγο μετά το ξέσπασμα της διεθνούς χρηματοοικονομικής κρίσης της περιόδου 2008-2009, λόγω των οικονομικών επιπτώσεων της κρίσης και των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων, το σταθεροποιητικό αυτό πρόγραμμα εγκαταλείφθηκε.

Εξέλιξη των Επενδύσεων και της Ιδιωτικής Κατανάλωσης

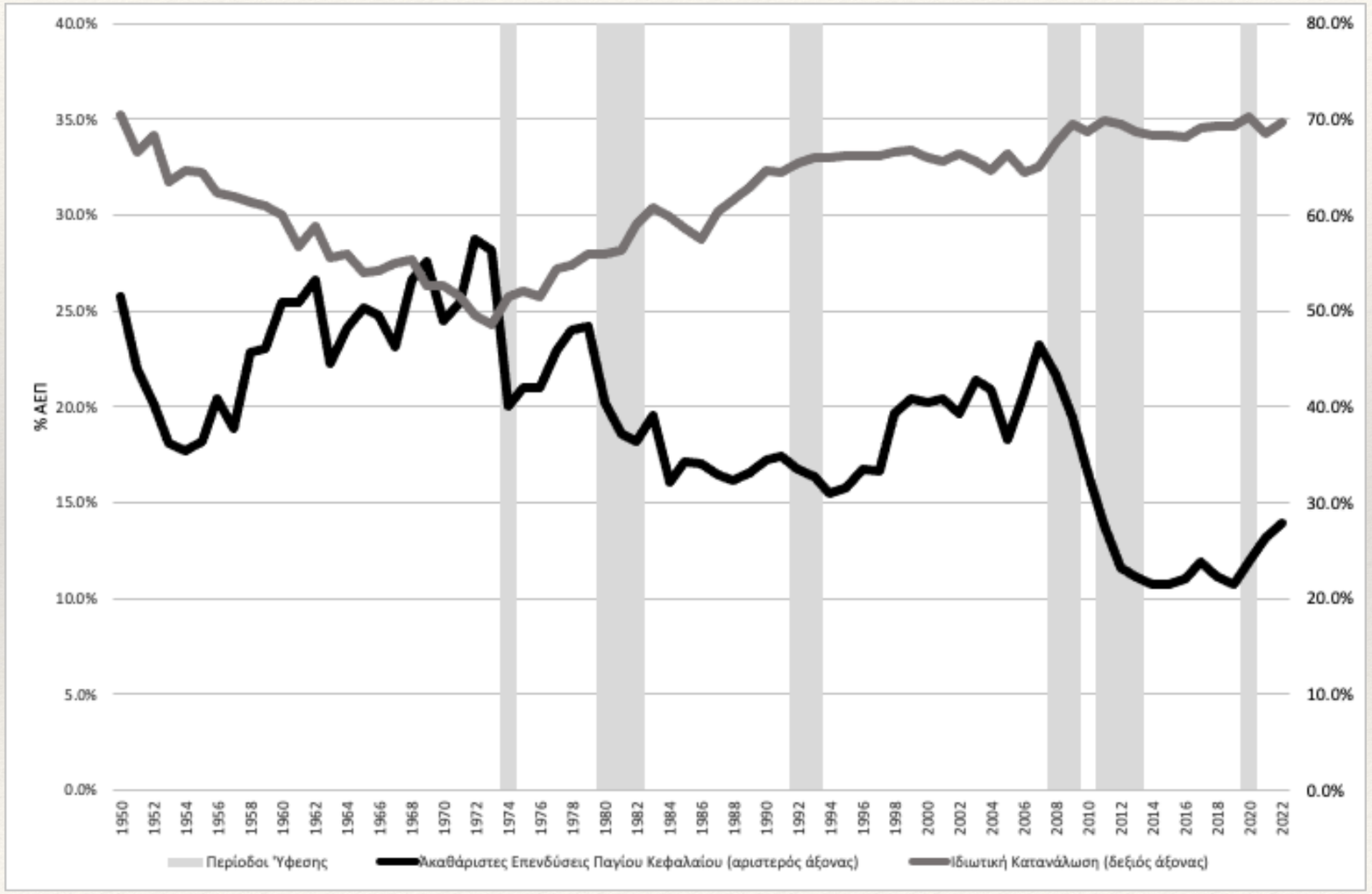

Η Διεθνής Οικονομική Κρίση, τα Μνημόνια και η Μεγάλη Καθίζηση, 2008-2018

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η διεθνής ύφεση του 2008-2009 οδήγησε σε ύφεση και την ελληνική οικονομία, από τα μέσα του 2008. Η μείωση της ζήτησης για εξαγωγές προς τον υπόλοιπο κόσμο, λόγω της διεθνούς ύφεσης, οδήγησε και σε περαιτέρω επιδείνωση το ήδη έντονα ελλειμματικό ελληνικό δημοσιονομικό και εξωτερικό ισοζύγιο. Καθώς η Ελλάδα δεν έδειχνε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις επιδεινούμενες δημοσιονομικές και εξωτερικές ανισορροπίες, ούτε μετά τις εκλογές του 2009, στις αρχές του 2010 υπήρξε ραγδαία αναθεώρηση των προσδοκιών των διεθνών επενδυτών και μία 'αιφνίδια στάση' του διεθνούς δανεισμού προς τη χώρα.

Η αναθεώρηση των προσδοκιών είχε αντανάκλαση στην πορεία των ονομαστικών επιτοκίων. Η εξέλιξη της απόδοσης των δεκαετών ομολόγων του ελληνικού δημοσίου παρουσιάζεται στο Γράφημα 12. Ενώ τα ονομαστικά επιτόκια παρουσίασαν σημαντική πτώση από τη στιγμή που φάνηκε ότι η Ελλάδα διασφαλίζει την ένταξή της στην ευρωζώνη και παρέμειναν στα ίδια περίπου επίπεδα με τα γερμανικά επιτόκια έως τις αρχές του 2008, μετά την κορύφωση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης τον Σεπτέμβριο του 2008, άρχισαν να ανεβαίνουν σε σχέση τα γερμανικά. Η αρχική αύξηση ήταν μικρή και αντιστράφηκε εν μέρει το 2009. Ωστόσο, όταν διαπιστώθηκε το μέγεθος της επιδείνωσης του δημοσιονομικού και εξωτερικού ανισοζυγίου της Ελλάδας κατά το 2009, η αδυναμία/απροθυμία της νέας ελληνικής κυβέρνησης να την αντιμετωπίσει και η αδυναμία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) να λειτουργήσει ως 'δανειστής ύστατης προσφυγής', τότε τα επιτόκια εκτοξεύθηκαν προς τα επάνω, αντανακλώντας την αύξηση του επασφάλιστρου κινδύνου που απαιτούσαν πλέον οι διεθνείς επενδυτές.

Αυτή η αύξηση, η οποία επηρέασε όλο το φάσμα των ελληνικών επιτοκίων, συνετέλεσε ήδη από μόνη της σε περαιτέρω μείωση της εσωτερικής ζήτησης, και, σε συνδυασμό με ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής σταθεροποίησης, ίσως αρκούσε για να αντιμετωπιστούν εν μέρει και σταδιακά οι εξωτερικές ανισορροπίες.

Ωστόσο, λόγω της 'στάσης' δανεισμού που ακολούθησε, προκειμένου να αποφευχθεί η άτακτη στάση πληρωμών της Ελλάδας, υιοθετήθηκε μέσω του αρχικού μνημονίου του 2010 ένας κύκλος προγραμμάτων μεγάλης δημοσιονομικής και εισοδηματικής προσαρμογής, που ξεκίνησαν το 2010 και διήρκεσαν ως το 2018. Η αντιστροφή της πολιτικής που επιβλήθηκε στην Ελλάδα μετά την υπογραφή του πρώτου μνημονίου το 2010 ήταν το έναυσμα του τέταρτου κύκλου πολιτικής, που μπορεί να θεωρηθεί ως ο κύκλος της 'μεγάλης καθίζησης'.

Τα διαδοχικά αυτά προγράμματα ήταν κυρίως προγράμματα φορολογικών αυξήσεων και περικοπών των μισθών και των συντάξεων, υπό την αυστηρή εποπτεία της 'τρόϊκας' της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ). Στόχος ήταν να αντιμετωπισθούν οι εξωτερικές ανισορροπίες, μέσω συρρίκνωσης της συνολικής ζήτησης και της βελτίωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Σε συνδυασμό με τη 'φυγή κεφαλαίων', η οποία διευκολύνθηκε από την μη έγκαιρη εφαρμογή περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων και δημιούργησε μία πιστωτική ασφυξία, ο κύκλος αυτός πολιτικής συνδέθηκε με τη βαθύτερη και πιο παρατεταμένη ύφεση της μεταπολεμικής ιστορίας της Ελλάδας, τη 'μεγάλη καθίζηση'της περιόδου 2010-2016.

Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μείωσης του πραγματικού ΑΕΠ στην επταετία μεταξύ 2009 και 2016 ήταν 3,7% και οδήγησε σε μία συνολική πτώση του πραγματικού ΑΕΠ κατά 23,4%. Η οικονομική ανάκαμψη που σημειώθηκε μετά το 2016 ήταν αναιμική, με μέσο ετήσιο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης στην τριετία μεταξύ 2017 και 2019 μόλις 1,6%.

Εξέλιξη της Απόδοσης του 10ετούς Ομολόγου του Ελληνικού Δημοσίου 1992-2024

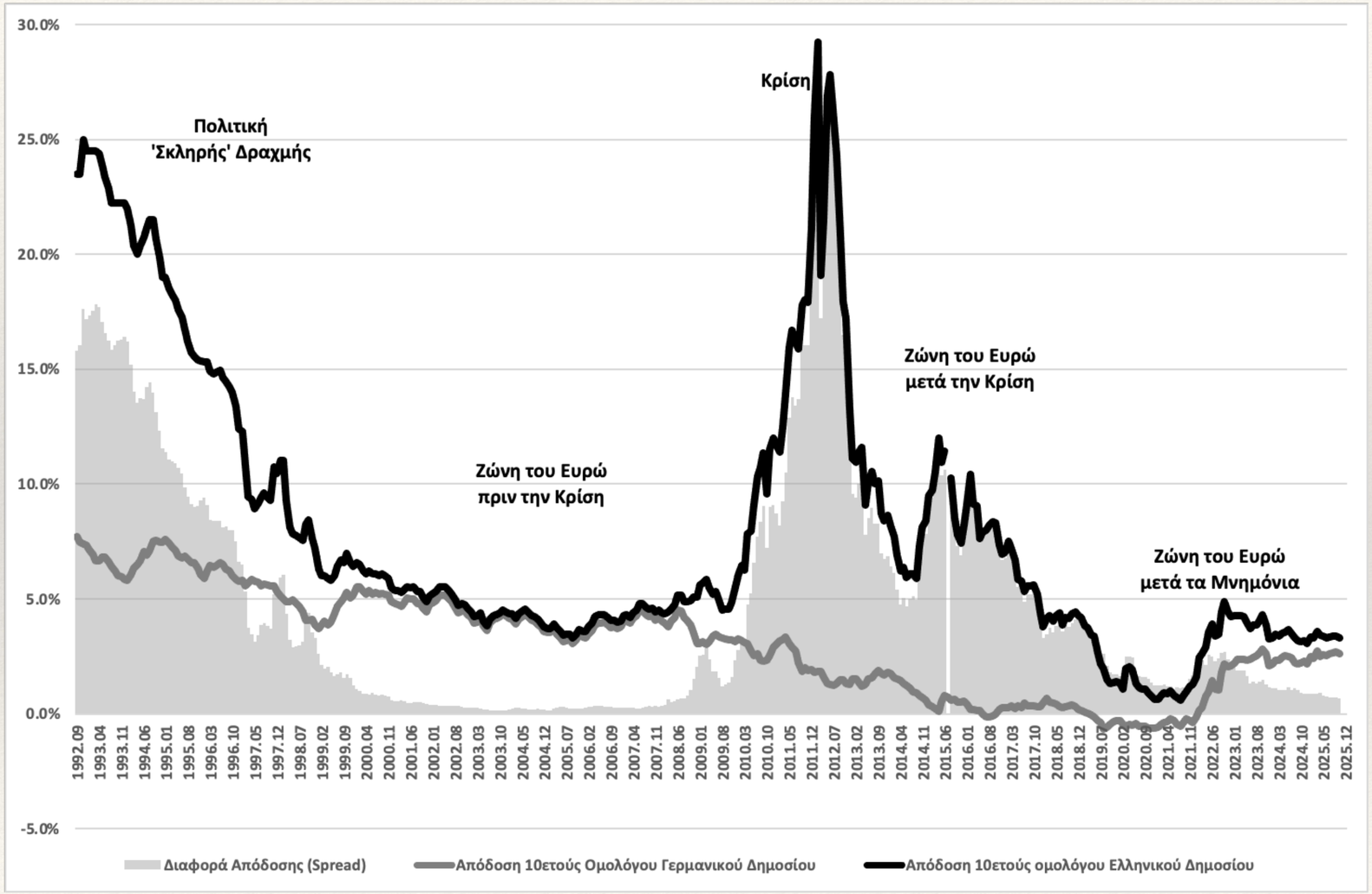

Ο Κύκλος της Πανδημίας και της Ανάκαμψης, 2019-2024

Η πανδημία του κορονοϊού προκάλεσε μία βαθειά ύφεση τόσο στην παγκόσμια όσο και στην ελληνική οικονομία. Από αύξηση κατά 1,9% το 2019, το πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδος το 2020 μειώθηκε κατά 9,3%. Ωστόσο, το 2021 ανέκαμψε, σημειώνοντας αύξηση κατά 8,4% και το 2022 αυξήθηκε περαιτέρω κατά 5,6%. Στην ευρωζώνη, το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά 6,1% το 2020 και αυξήθηκε κατά 5,9% και 3,4% αντίστοιχα κατά το 2021 και το 2022.

Παρά το μεγάλο της βάθος, η ύφεση αυτή αποδείχθηκε προσωρινή. Η μικρή διάρκεια της ύφεσης και η ταχεία ανάκαμψη οφείλονται τόσο στην ταχεία εφαρμογή ενός προγράμματος εμβολιασμών, στη δημοσιονομική και νομισματική χαλάρωση, αλλά και στους πόρους του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας

Ωστόσο, το 2022 σημειώθηκε αναζωπύρωση του πληθωρισμού τόσο διεθνώς όσο και στην ελληνική οικονομία. Η αναζωπύρωση του διεθνούς πληθωρισμού ήταν αποτέλεσμα της νομισματικής και δημοσιονομικής χαλάρωσης κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η οποία συνεχίσθηκε και το 2021, αλλά και των δυσλειτουργιών που υπήρξαν στην παραγωγή πρώτων υλών και στις παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες.

Επιπλέον, στις 24 Φεβρουαρίου του 2022, η Ρωσική Ομοσπονδία εισέβαλε στην Ουκρανία. Πολλές χώρες του Δυτικού κόσμου ανακοίνωσαν οικονομικές κυρώσεις κατά της Ρωσίας, οι οποίες επηρέασαν σημαντικά τόσο τη Ρωσία αλλά και τον υπόλοιπο κόσμο. Η εισβολή οδήγησε στη μεγαλύτερη προσφυγική κρίση στην ευρωπαϊκή ήπειρο από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με 6,7 εκατομμύρια Ουκρανούς πολίτες να εγκαταλείπουν τη χώρα και σχεδόν το 1/3 του πληθυσμού της Ουκρανίας να εκτοπίζεται. Η εισβολή προκάλεσε επίσης μεγάλες ελλείψεις σε τρόφιμα και βασικά αγαθά, κάτι που σε συνδυασμό με τις διεθνείς κυρώσεις κατά της Ρωσίας συνέβαλε στην άνοδο των τιμών των τροφίμων, του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, καθώς και πλήθους άλλων αγαθών, κάτι που συνέβαλε στην αναζωπύρωση του διεθνούς πληθωρισμού.

Ο ετήσιος πληθωρισμός στην Ελλάδα μεταξύ 2021 και 2022 οκταπλασιάστηκε, από το 1,2% στο 9,6%. Μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού σημειώθηκε σε όλη την ευρωζώνη, όπου ο μέσος πληθωρισμός αυξήθηκε από το 2,4% το 2021 στο 7,4% το 2022. Οι σχετικές εξελίξεις παρουσιάζονται στο μεθεπόμενο γράφημα.

Η αύξηση του διεθνούς πληθωρισμού οδήγησε ήδη από τα μέσα του 2022 τις κεντρικές τράπεζες των αναπτυγμένων οικονομιών στην υιοθέτηση μιας πιο περιοριστικής νομισματικής πολιτικής, με διαδοχικές αυξήσεις των επιτοκίων. Η πολιτική αυτή οδήγησε στην επιβράδυνση της οικονομικής ανάκαμψης από την ύφεση του 2020, αλλά και σε σημαντικό περιορισμό του διεθνούς πληθωρισμού.

Τόσο στην ευρωζώνη όσο και στην Ελλάδα ο πληθωρισμός σημείωσε σημαντική πτώση από το 2023 και μετά, κάτι που αναμένεται να συνεχιστεί και μετά το 2024.

Ωστόσο, με την πανδημία και την ταχεία κατοπινή ανάκαμψη, επιδεινώθηκε και πάλι το πρόβλημα των ανισορροπιών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Μακροοικονομικές Ανισορροπίες, Ένταξη στην Ευρωζώνη και Πορεία προς την Κρίση

Το κλειδί για την κατανόηση και ερμηνεία της δυναμικής που οδήγησε στην κρίση βρίσκεται στην αποσταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας που προκάλεσαν οι πολιτικές της δεκαετίας του 1980 και στις μεγάλες αδυναμίες της πολιτικής της σύγκλισης και προσαρμογής στη δεκαετία του 1990.

Λόγω αυτών, η Ελλάδα εντάχθηκε στην ευρωζώνη με μεγάλα δημοσιονομικά και διαρθρωτικά προβλήματα και ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα διεθνούς ανταγωνιστικότητας.

Αφού δε εντάχθηκε στη ζώνη του ευρώ, στις συνθήκες οικονομικής ευφορίας που δημιουργήθηκαν, η αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών αναβλήθηκε και πάλι, με την εξαίρεση του προγράμματος ήπιας προσαρμογής της περιόδου 2005-2007, το οποίο υλοποιήθηκε στα πλαίσια της διαδικασίας του υπερβολικού ελλείμματος της ευρωζώνης.

Η Ένταξη στην Ευρωζώνη και το Δίλημμα του Mundell

Μετά την ένταξη στην ευρωζώνη, και λόγω της συνακόλουθης απεμπόλησης του εργαλείου της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, η σύγκρουση μεταξύ των δύο κεντρικών στόχων της μακροοικονομικής πολιτικής, από τη μία της υψηλής οικονομικής μεγέθυνσης και απασχόλησης, και από την άλλη της ισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών, κατέστη πολύ πιο έντονη σε σχέση με το παρελθόν.

Η σύγκρουση αυτή, μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας δεν παρουσιάζεται τόσο έντονα σε καθεστώτα κυμαινομένων συναλλαγματικών ισοτιμιών, αλλά είναι χαρακτηριστικό οικονομιών με χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα, οι οποίες μετέχουν σε καθεστώτα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, σε συνθήκες ελεύθερης κίνησης κεφαλαίων.

Η σύγκρουση αυτή είναι ακόμη πιο έντονη αν δεν υπάρχει και η επιλογή της εφάπαξ υποτίμησης σε περίπτωση κρίσης, κάτι που αποκλείεται εκ προοιμίου σε ένα καθεστώς ενιαίου νομίσματος όπως είναι η ζώνη του ευρώ. Το μόνο εργαλείο που απομένει για τη σταθεροποίηση της οικονομίας σε αυτή την περίπτωση είναι η δημοσιονομική πολιτική. Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι γνωστό στη διεθνή μακροοικονομική ως το ‘δίλημμα του Mundell’. Αυτό είναι ένα δίλημμα μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας που αντιμετωπίζει μια μικρή ανοικτή οικονομία με χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα, σε καθεστώς ελεύθερης κινητικότητας κεφαλαίου και αμετάκλητα καθορισμένων συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Σε συνθήκες ελεύθερης διεθνούς κίνησης κεφαλαίων, μία δημοσιονομική επέκταση, με τη μορφή μείωσης της φορολογίας ή αύξησης των πρωτογενών δημοσίων δαπανών, συντελεί βραχυχρόνια στην αύξηση της εσωτερικής ζήτησης, την ενίσχυση του ρυθμού μεγέθυνσης και την αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας. Ωστόσο, οδηγεί παράλληλα σε διεύρυνση των εξωτερικών ανισορροπιών, με επέκταση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, λόγω της αύξησης της ζήτησης για εισαγωγές και της ανατίμησης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, λόγω της αύξησης των πραγματικών μισθών.

Από την άλλη, μία δημοσιονομική συρρίκνωση, οδηγεί σε μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αλλά εις βάρος της μεγέθυνσης και της απασχόλησης, μέσω της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης και της δημιουργίας ύφεσης και της υποτίμησης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Αυτή η σύγκρουση μεταξύ των στόχων της εσωτερικής και της εξωτερικής ισορροπίας είναι η βασική αδυναμία της δημοσιονομικής πολιτικής ως εργαλείου σταθεροποίησης της οικονομίας σε ανοικτές οικονομίες που έχουν ενταχθεί σε ένα καθεστώς σταθερών ισοτιμιών, χωρίς δυνατότητα υποτίμησης, όπως είναι η ζώνη του ευρώ.

Αυτή η αδυναμία δεν ανακύπτει σε συστήματα κυμαινομένων συναλλαγματικών ισοτιμιών, όταν υπάρχει η δυνατότητα χρήσης της νομισματικής πολιτικής. Μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη, ακόμη και αν δεν υπήρχε το μεγάλο πρόβλημα του υψηλού δημοσίου χρέους, η δημοσιονομική πολιτική δεν μπορούσε από μόνη της να λύσει το πρόβλημα της σύγκρουσης μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας, ούτε καν βραχυχρόνια. Μία δημοσιονομική επέκταση προκειμένου να αντιμετωπισθεί η ανεργία θα οδηγούσε σε επιδείνωση των εξωτερικών ανισορροπιών ενώ μία δημοσιονομική συρρίκνωση θα οδηγούσε σε ύφεση και άνοδο της ανεργίας, προκειμένου να βελτιωθεί το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Δυσκαμψίες της Δημοσιονομικής Πολιτικής και Εκλογικός Κύκλος

Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι η δημοσιονομική πολιτική δεν έχει την ευελιξία της νομισματικής πολιτικής. Η δημοσιονομική πολιτική χαρακτηρίζεται από σημαντικές υστερήσεις σχεδιασμού και υλοποίησης, λόγω των πολιτικών διαδικασιών και συγκρούσεων που απαιτούνται σε μία δημοκρατία για τη μεταβολή των φόρων και των δημοσίων δαπανών.

Είναι επίσης κρίσιμο ότι, στην περίπτωση της Ελλάδας, μετά το 1980 εγκαταλείπονται οι κανόνες της δημοσιονομικής πειθαρχίας που είχαν υιοθετηθεί ως τότε, και αρχίζει να υπάρχει μία ισχυρή και συστηματική θετική συσχέτιση μεταξύ εκλογών και δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Ένας από τους κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες της δημοσιονομικής αποσταθεροποίησης υπήρξε ο εκλογικός κύκλος της διεύρυνσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Τα σχετικά στοιχεία εμφανίζονται στο Γράφημα 13.

Προεκλογικά, από το 1981 και μετά, τα δημοσιονομικά ελλείμματα ανέβαιναν συστηματικά σε έτη εκλογών, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που η καταψήφιση της κυβέρνησης ήταν από πιθανή έως βεβαία. Μετεκλογικά, τα κίνητρα αναβολής της δημοσιονομικης προσαρμογής ήταν ιδιαίτερα ισχυρά, λόγω του άμεσου πολιτικού και κοινωνικού κόστους της δημοσιονομικής προσαρμογής, την ίδια στιγμή που τα οφέλη ήταν μελλοντικά και σχετικά αβέβαια.

Σε κάθε περίπτωση, η μεταβολή των δεδομένων του ετήσιου προϋπολογισμού είναι μία χρονοβόρος και πολιτικά δύσκαμπτη και φορτισμένη διαδικασία, κάτι που περιορίζει σημαντικά την αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής ως μέσου σταθεροποίησης της οικονομίας, ακόμη και αν οι πολιτικές αποφάσεις ληφθούν σχετικά γρήγορα.

Η δημοσιονομική πολιτική αποφασίζεται άπαξ του έτους, με την κατάθεση και ψήφιση του ετήσιου προϋπολογισμού, και οι δυνατότητες αλλαγών και μεταβολών σε άλλη χρονική στιγμή είναι εξαιρετικά περιορισμένες.

Εξέλιξη των Ισοζυγίων της Γενικής Κυβέρνησης, Υφέσεις και Εκλογικοί Κύκλοι

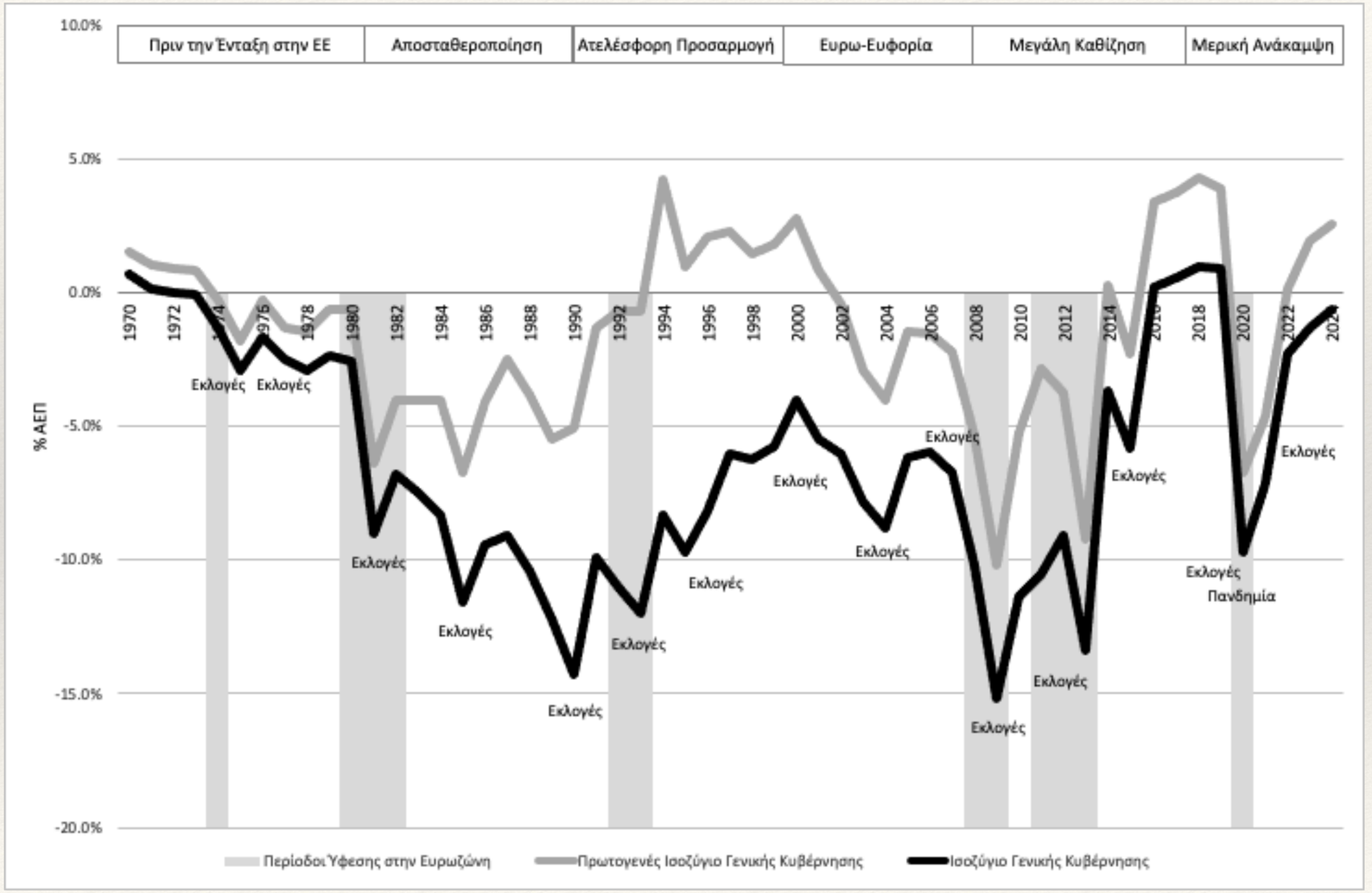

Δημοσιονομικές Εξελίξεις, Υφέσεις και 'Αυτόματοι Σταθεροποιητές'

Μεταξύ προϋπολογισμών οι δημοσιονομικές εξελίξεις καθορίζονται κυρίως μέσω της λειτουργίας των λεγομένων αυτόματων σταθεροποιητών, που οδηγούν σε αυξομειώσεις των φορολογικών εσόδων και των κοινωνικών δαπανών σε σχέση με τα διαλαμβανόμενα στον προϋπολογισμό, ανάλογα με το αν ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης υπερβαίνει τις προβλέψεις του προϋπολογισμού, ή υστερεί σε σχέση με αυτές.

Έτσι, σε περιόδους ανάκαμψης της οικονομίας, τα δημοσιονομικά ελλείμματα συνήθως μειώνονται σε σχέση με τις προβλέψεις του προϋπολογισμού, λόγω αυτόματης αύξησης των φορολογικών εσόδων και μείωσης των κοινωνικών δαπανών (επιδόματα ανεργίας), ενώ σε περιόδους ύφεσης συνήθως αυξάνονται. Όσο μεγαλύτερες είναι δε οι αποκλίσεις του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης από τις προβλέψεις του προϋπολογισμού, τόσο μεγαλύτερες είναι και οι δημοσιονομικές αποκλίσεις που προκαλούνται από τον οικονομικό κύκλο.

Η λειτουργία των αυτομάτων σταθεροποιητών, που σε περιόδους ύφεσης συνεπάγονται αυτόματη μείωση των φορολογικών εσόδων και αύξηση των κοινωνικών δαπανών, και οδηγούν σε διεύρυνση του δημοσιονομικού ελλείμματος, λειτούργησε στην Ελλάδα τόσο το 1981 όσο και το 1993 και το 2009, τα οποία ήταν ταυτόχρονα έτη εκλογών και διεθνούς ύφεσης. Σε συνδυασμό με το δίλημμα του Mundell, ήταν ένα από τα βασικά προβλήματα που οδήγησαν στη δημοσιονομική επιδείνωση μετά το 2007. Ακόμη και αν υπήρχε μια πιο περιοριστική δημοσιονομική πολιτική μετά το 2007, αυτή εν μέρει μόνο θα ήταν αποτελεσματική, καθώς με τη σειρά της θα συνέβαλε στην επιδείνωση της ύφεσης που θα επιβράδυνε τη μείωση των ελλειμμάτων, όπως έγινε άλλωστε και μετά την κρίση του 2010.

Σε τελική ανάλυση, μετά τη συμμετοχή της στη ζώνη του ευρώ, η ελληνική οικονομία αντιμετώπιζε ένα δυσάρεστο μακροοικονομικό δίλημμα μεταξύ εσωτερικής ύφεσης και ελλειμμάτων στο ισοζύγιο πληρωμών. Ο λόγος ήταν ότι το μόνο εργαλείο σταθεροποίησης της οικονομίας ήταν η δημοσιονομική πολιτική. Μεγαλύτερη δημοσιονομική προσαρμογή θα οδηγούσε σε μεγαλύτερη ύφεση, η οποία θα συνέβαλλε σε μικρότερα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών λόγω της μείωσης των επενδύσεων και της κατανάλωσης. Μικρότερη δημοσιομική προσαρμογή ή μια επεκτατική δημοσιονομική πολιτική δεν προκαλούσε μεν ύφεση, αλλά είχε ως συνέπεια μεγαλύτερα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Μόνο αν η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει και νομισματικά μέσα, όπως η υποτίμηση του νομίσματος, θα μπορούσε να αποφύγει αυτό το δυσάρεστο δίλημμα.

Μείωση Επιτοκίων και το Εξωτερικό Ισοζύγιο

Εκ των υστέρων, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η ένταξη στη ζώνη του ευρώ, με τις συνθήκες που έγινε, υπήρξε πρόωρη και οδήγησε σχεδόν νομοτελειακά στη δημιουργία των συνθηκών που προκάλεσαν την κρίση. Υπήρξε πρόωρη διότι πραγματοποιήθηκε πριν αντιμετωπισθούν στον απαιτούμενο βαθμό οι δημοσιονομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και το πρόβλημα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Οι προσπάθειες προσαρμογής που προηγήθηκαν της ένταξης στην ευρωζώνη ήταν κάθε άλλο παρά επαρκείς προκειμένου να προετοιμάσουν την ελληνική οικονομία για τις συνέπειες της ένταξης.

Λόγω των αδυναμιών και υστερήσεων της μακροοικονομικής προσαρμογής κατά την περίοδο της σύγκλισης, η απεμπόληση του βραχυχρόνιου εργαλείου της νομισματικής πολιτικής στέρησε από την ελληνική οικονομία τη δυνατότητα να μπορεί να ακολουθήσει ένα μείγμα μακροοικονομικής πολιτικής που να της επιτρέπει να συνδυάζει τις βασικές εσωτερικές της οικονομικές προτεραιότητες, όπως οι στόχοι της υψηλής οικονομικής μεγέθυνσης και απασχόλησης, με τους εξωτερικούς περιορισμούς που προκύπτουν από το ισοζύγιο πληρωμών. Η κατάσταση επιδεινώθηκε επίσης λόγω των θεσμικών και διαρθρωτικών αδυναμιών της ίδιας της ευρωζώνης.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, κρίσιμο ρόλο στην αποσταθεροποίηση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών έπαιξε ο συνδυασμός των χαμηλών επιτοκίων που επικράτησαν στο τελικό στάδιο της πορείας προς την ένταξη στη ζώνη του ευρώ, καθώς και στα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, με την επεκτατική εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική που υιοθετήθηκε αμέσως μετά την ένταξη. Ο συνδυασμός αυτός συνετέλεσε μεν στην ενίσχυση της εσωτερικής ζήτησης και της οικονομικής μεγέθυνσης και στη συνακόλουθη μείωση της ανεργίας, αλλά αυτό συνέβη εις βάρος της ισορροπίας του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Η μείωση των ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων, η οποία ξεκίνησε μόλις εμπεδώθηκε η πεποίθηση ότι η Ελλάδα θα συμμετάσχει τελικά στη ζώνη του ευρώ, ήταν αποτέλεσμα της ίδιας της ένταξης στην ευρωζώνη. Η ένταξη οδήγησε στην εξάλειψη του ασφάλιστρου υποτίμησης από τα ελληνικά επιτόκια, το οποίο ενυπήρχε ήδη από της στιγμή που άρχισαν να απελευθερώνονται οι χρηματαγορές και η διεθνής κίνηση κεφαλαίων στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Πριν την ένταξη στην ευρωζώνη, οι επενδυτές απαιτούσαν μεγαλύτερες αποδόσεις για τοποθετήσεις σε δραχμές, καθώς συνεχώς ελλόχευε ο κίνδυνος μίας απρόβλεπτης υποτίμησης του νομίσματος. Με την αντικατάσταση της δραχμής από το ευρώ ο κίνδυνος αυτός εξέλειπε και τα επιτόκια μειώθηκαν απότομα.

Τα μέσα πραγματικά επιτόκια χορηγήσεων μειώθηκαν σχεδόν στο ένα τέταρτο σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, από το 12,4% στη δεκαετία 1990-1999, στο 3,4% στη δεκαετία 2000-2009. Τα δε πραγματικά επιτόκια καταθέσεων έγιναν αρνητικά, καθώς μειώθηκαν από το 4,2% στη δεκαετία 1990-1999, στο -1,1% στη δεκαετία 2000-2009. Η σημαντική αύξηση των επενδύσεων και η σημαντική μείωση των αποταμιεύσεων ήταν το φυσικό επακόλουθο αυτής της εξέλιξης. Με τη σειρά τους, οι αυξημένες επενδύσεις και η αυξημένη κατανάλωση οδήγησαν τόσο σε αύξηση της συνολικής ζήτησης, του πραγματικού ΑΕΠ και της απασχολήσης, αλλά και σε διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο δεν είναι παρά η διαφορά των συνολικών επενδύσεων από τις αποταμιεύσεις.

Μείωση Πραγματικών Επιτοκίων και Χρηματοπιστωτική Έκρηξη

Με τη μείωση των πραγματικών επιτοκίων, τη μείωση των αποταμιεύσεων και την αύξηση των επενδύσεων, εκτοξεύθηκε και η τραπεζική χρηματοδότηση, κυρίως προς τον ιδιωτικό τομέα.

Στο Γράφημα 14 απεικονίζεται η εξέλιξη των συνολικών τραπεζικών πιστώσεων μετά το 1998.

Οι συνολικές πιστώσεις σε σχέση με το ΑΕΠ αυξήθηκαν από το 81,5% του ΑΕΠ το 1999 στο 131,3% του ΑΕΠ το 2009. Για δέκα περίπου χρόνια αυξάνονταν με ρυθμό 1,6 φορές μεγαλύτερο από το ΑΕΠ.

Οι συνολικές πιστώσεις προς τον ιδιωτικό τομέα, οι οποίες επίσης απεικονίζονται στο Γράφημα 14, αυξάνονταν με ρυθμό 3 φορές μεγαλύτερο από ότι το ονομαστικό ΑΕΠ. Ανέβηκαν από το 34,2% του ΑΕΠ το 1999, στο 105,1% του ΑΕΠ το 2009. Την ίδια περίοδο, οι πιστώσεις προς τη γενική κυβέρνηση, δηλαδή τα κρατικά ομόλογα που διακρατούσαν οι τράπεζες και τα άλλα δάνεια προς φορείς της γενικής κυβέρνησης, μειώθηκαν από το 47,2% του ΑΕΠ το 1999, στο 26,2% του ΑΕΠ το 2009.

Είναι προφανές ότι τα ελληνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα χρησιμοποιούσαν τα ομόλογα του ελληνικού δημοσίου τα οποία διακρατούσαν για να αποκτούν ρευστότητα από το εξωτερικό, προκειμένου να επεκτείνουν την πιο επικερδή χρηματοδότηση προς τον ιδιωτικό τομέα. Αυτό συνετέλεσε στην ταχύτερη μετατροπή του ελληνικού δημόσιου χρέους από εγχώριο σε διεθνές, καθιστώντας την Ελλάδα πολύ πιο ευάλωτη όταν ξέσπασε η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση.

Η μείωση των πραγματικών επιτοκίων στα πλαίσια του απελευθερωμένου πλέον ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος οδήγησε σε μία πραγματική έκρηξη στη χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα. Τα δάνεια σε νοικοκυριά για αγορά κατοικίας πενταπλασιάστηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ, από το 6% το 1999 στο 33,1% το 2009. Τα καταναλωτικά δάνεια προς νοικοκυριά επίσης πενταπλασιάστηκαν σε σχέση με το ΑΕΠ, από το 2,8% το 1999, στο 15,3% το 2009. Τα συνολικά δάνεια προς νοικοκυριά εκτοξεύθηκαν από το 8,8% του ΑΕΠ το 1999, στο 49,7% του ΑΕΠ το 2009. Οι συνολικές πιστώσεις προς τις επιχειρήσεις υπέρ-διπλασιάστηκαν σε σχέση με το ΑΕΠ, από το 25,4% το 1999, στο 55,4% το 2009. Η τάση αυτή αντιστράφηκε το 2011-2012, μετά την υιοθέτηση των προγραμμάτων προσαρμογής. Οι πιστώσεις προς τον ιδιωτικό τομέα μειώθηκαν από το 127,5% του ΑΕΠ το 2012 στο 88% του ΑΕΠ το 2019. Η μείωση αυτή της χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα συνέβαλε καθοριστικά στη μεγάλη καθίζηση της περιόδου 2010-2016 και στην αναιμική ανάκαμψη της περιόδου 2017-2019.

Σύνολο Πιστώσεων προς Ιδιωτικό Τομέα και Γενική Κυβέρνηση, 1999-2024

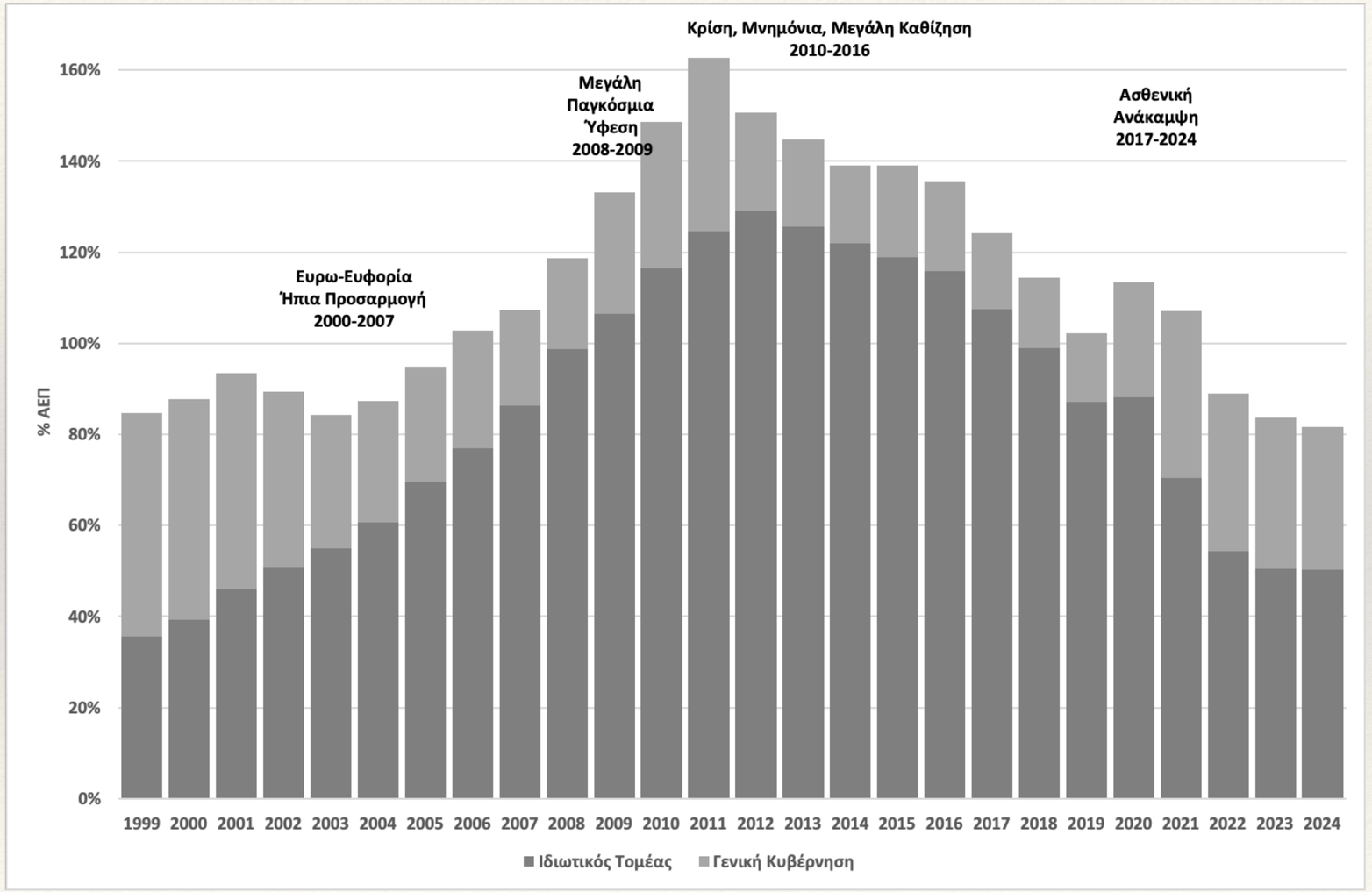

Η ‘Φούσκα’ του Χρηματιστηρίου

Η χρηματοπιστωτική έκρηξη είχε επιπτώσεις και στην πορεία του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών. Η εξέλιξη του δείκτη τιμών μετοχών παρουσιάζεται στο Γράφημα 15. Με την πτώση των ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων θα ανέμενε κανείς μία άνοδο και στις τιμές των μετοχών. Ωστόσο, η άνοδος που σημειώθηκε το 1999, όταν εμπεδώθηκαν οι προσδοκίες για την είσοδο της Ελλάδας στην ευρωζώνη και άρχισαν να μειώνονται τα επιτόκια πήρε τη μορφή πρωτοφανούς φούσκας.

Μεταξύ Δεκεμβρίου του 1996 και Σεπτεμβρίου του 1999, ο δείκτης τιμών των μετοχών ανέβηκε 6,3 φορές, ή κατά 632%. Στις 17 Σεπτεμβρίου του 1999, ο Γενικός Δείκτης έκανε το ιστορικό ρεκόρ των 6.355,04 μονάδων και όλη η Ελλάδα ζούσε στους ρυθμούς της Σοφοκλέους. Η τάση αυτή όμως, στις 23 Σεπτεμβρίου του 1999, αντιστράφηκε απότομα. Ο Γενικός Δείκτης εμφάνισε μέσα σε τρεις μόνο ημέρες μείωση της τάξης του 12,7% και το ελληνικό χρηματιστήριο ξεκίνησε από τότε μια έντονα καθοδική πορεία. Η ‘φούσκα’ είχε σπάσει. Μέχρι τον Μάρτιο του 2003, ο Γενικός Δείκτης είχε απολέσει τα τρία τέταρτα της αξίας του, μια μείωση κατά 393%, και επέστρεψε στα επίπεδα των αρχών του 1998.

Η χρηματιστηριακή «φούσκα» προκάλεσε τεράστιο κόστος σε πολλούς όψιμους ‘επενδυτές’, κυρίως από τα μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι επένδυσαν μετά τη μεγάλη άνοδο και με την πτώση είδαν τις αποταμιεύσεις τους να εξατμίζονται. Στην περίοδο της ‘φούσκας’ του χρηματιστηρίου, ο αριθμός των ‘κωδικών’ (επενδυτών) στη Σοφοκλέους είχε φτάσει το 1,5 εκατομμύριο, σε μια χώρα με 4 περίπου εκατομμύρια εργαζομένους.

Η ‘φούσκα’ του χρηματιστηρίου απέδειξε την ανωριμότητα και την επιπολαιότητα μεγάλου μέρους του επενδυτικού κοινού, αλλά και πολλών πολιτικών, ιδιαίτερα των αξιωματούχων της τότε κυβέρνησης του Κώστα Σημίτη η οποία είχε από νωρίς χρησιμοποιήσει την άνοδο του Χρηματιστηρίου ως όπλο στην πολιτική αντιπαράθεση.

Σημαντική άνοδος του Χρηματιστήριου σημειώθηκε και μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, κατά την περίοδο της οικονομικής ευφορίας που ακολούθησε την ένταξη. Η άνοδος ξεκίνησε εν όψει της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, ήταν λιγότερο εκρηκτική και δεν συγκίνησε τόσο τους μικροεπενδυτές, καθώς βασίστηκε κυρίως στις επενδύσεις θεσμικών επενδυτών. Η άνοδος αυτή συνδέθηκε με το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων της κυβέρνησης Καραμανλή στην περίοδο 2005-2008, αλλά μετά τα πρώτα συμπτώματα της χρηματοπιστωτικής κρίσης των ΗΠΑ το καλοκαίρι του 2007 μετατράπηκε σε ταχύτατη πτώση.

Ο Δείκτης Τιμών Μετοχών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών

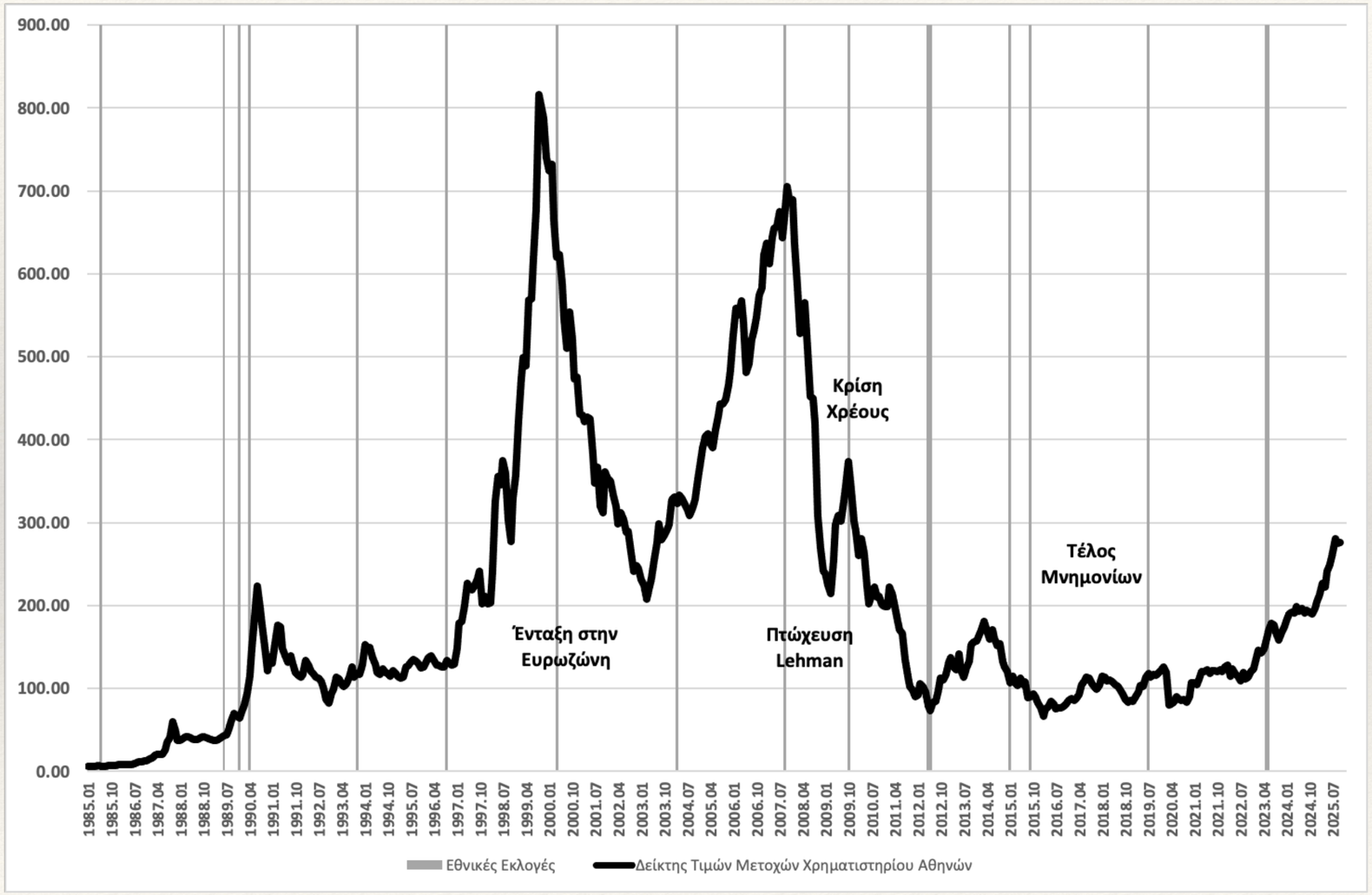

Πραγματικοί Μισθοί και Μείωση Διεθνούς Ανταγωνιστικότητας

Οι δυσμενείς εξελίξεις στο εξωτερικό ισοζύγιο που προκλήθηκαν από την εξέλιξη των επιτοκίων, των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και, κυρίως, την έκρηξη του δανεισμού από το πιστωτικό σύστημα, ενισχύθηκαν από την εξέλιξη των πραγματικών μισθών και τη συνεχώς επιδεινούμενη διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Μεταξύ 2000 και 2005, η μέση ετήσια αύξηση των πραγματικών αποδοχών ανά εργαζόμενο ξεπέρασε το 4,0%. Στην ίδια περίοδο, η μέση ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας ανά εργαζόμενο ήταν μόλις 2,6%. Κατά συνέπεια, όπως διαφαίνεται και από την εξέλιξη της σταθμισμένης πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, υπήρξε στην περίοδο αυτή μία συσσωρευμένη απώλεια ανταγωνιστικότητας, ή υπερτίμηση της πραγματικής ισοτιμίας, κατά σχεδόν 18,0%, καθώς σε πολλές από τις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης η αύξηση των πραγματικών αποδοχών ήταν μικρότερη από την αύξηση της παραγωγικότητας.

Μετά το 2005 η μέση ετήσια αύξηση των πραγματικών αποδοχών επιβραδύνθηκε στο 0,5%, και ο ρυθμός μείωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας επιβραδύνθηκε επίσης, καθώς η σταθμισμένη πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία σταθεροποιήθηκε, έως το 2009 και την επιδείνωση της διεθνούς ύφεσης της περιόδου.

Η Συσσώρευση του Εξωτερικού Χρέους

Σε κάθε περίπτωση, η συσσώρευση εξωτερικού χρέους που προκλήθηκε, ήδη και πριν από την ένταξη της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ, και η οποία διατηρήθηκε για μία σχεδόν δεκαετία υπήρξε πρωτοφανής. Μετά την κορύφωση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008, το εξωτερικό χρέος που είχε συσσωρευθεί αποτέλεσε την αχίλλειο πτέρνα της ελληνικής οικονομίας.

Αντίστοιχο ρόλο με τη διεύρυνση του ισοζυγίου αποταμιεύσεων και επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα έπαιξε και η διεύρυνση των αρνητικών αποταμιεύσεων του δημοσίου, με τη διεύρυνση των ελλειμμάτων του δημοσιονομικού ισοζυγίου ήδη από το 2000.

Ωστόσο, όπως δείχνουν και τα παραδείγματα της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας, μια πιο περιοριστική δημοσιονομική πολιτική θα μπορούσε ενδεχομένως να μετριάσει την έκταση των εξωτερικών ανισορροπιών που προκάλεσε η πτώση των επιτοκίων, αλλά είναι αμφίβολο αν θα μπορούσε να εξουδετερώσει τις εξωτερικές ανισορροπίες.

Στην πρώτη δεκαετία μετά την ένταξη στην ευρωζώνη, η Ελλάδα έδωσε, όπως συνέβη άλλωστε και στις υπόλοιπες χώρες τις περιφέρειας της ευρωζώνης, μεγαλύτερη έμφαση στις εσωτερικές της προτεραιότητες, όπως η ενίσχυση της εσωτερικής ζήτησης και της οικονομικής μεγέθυνσης και η αντιμετώπιση της ανεργίας.

Αυτό όμως, λόγω της χαμηλής και επιδεινούμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας έγινε σε βάρος των εξωτερικών προτεραιοτήτων, όπως η μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Στην δεύτερη δεκαετία, μετά το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης, τα προγράμματα προσαρμογής έδωσαν σχεδόν αποκλειστική έμφαση στην αντιμετώπιση των εξωτερικών ανισορροπιών, σε βάρος όμως των εσωτερικών προτεραιοτήτων, όπως η οικονομική μεγέθυνση και η αντιμετώπιση της ανεργίας. Η στενή θετική συσχέτιση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας παρουσιάζεται στο Γράφημα 16.

Εξωτερικό Ανισοζύγιο και Διεθνής Ανταγωνιστικότητα

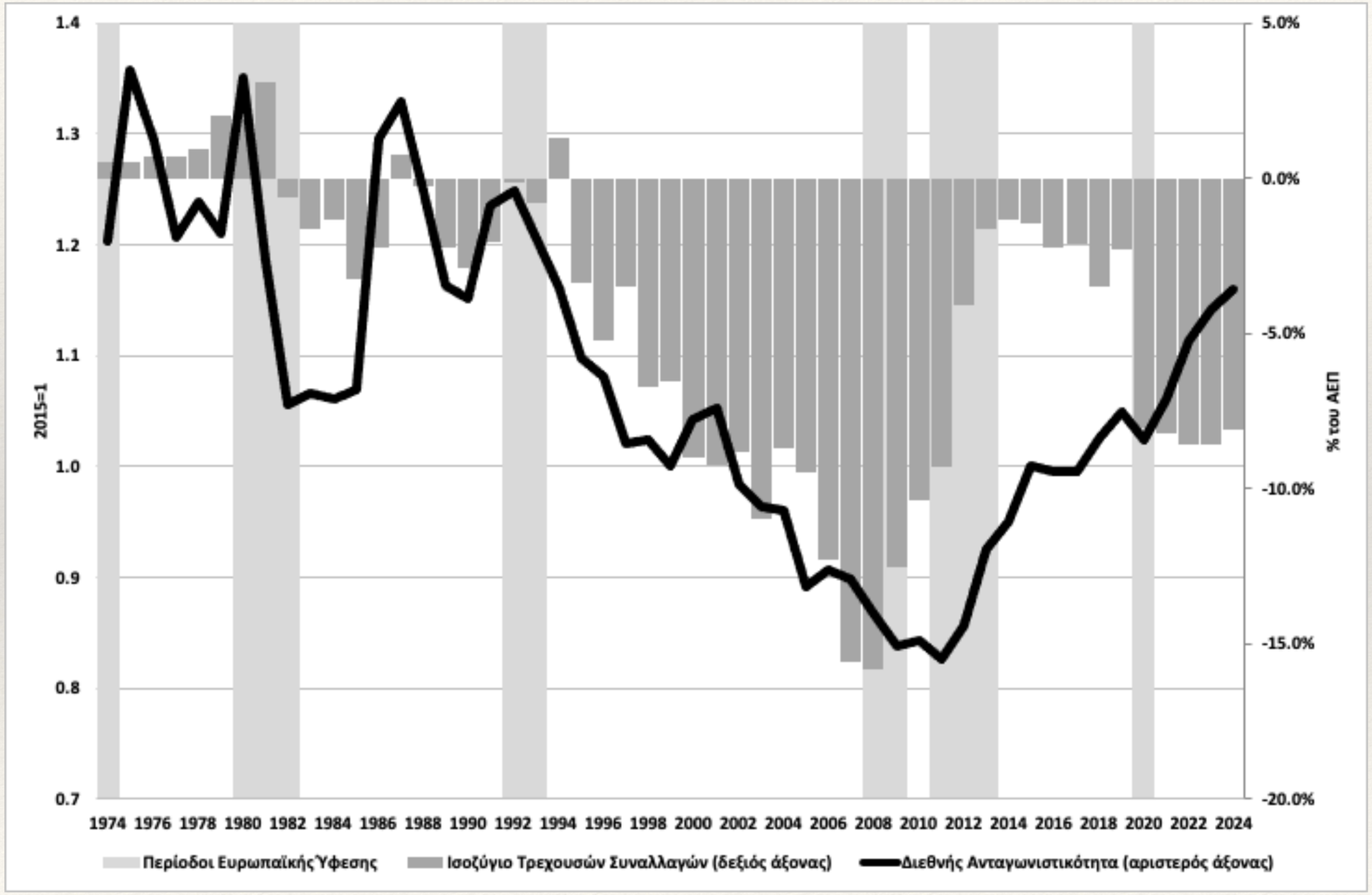

Πολιτικά Κίνητρα και Οικονομική Πολιτική

Γιατί όμως το πολιτικό σύστημα της μεταπολίτευσης δεν υιοθέτησε έγκαιρα και με δική του πρωτοβουλία ένα επαρκές πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που θα οδηγούσε σε δημοσιονομική εξυγίανση και βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας;

Ποιοι ήταν οι πολιτικοί παράγοντες που οδηγούσαν σε αναβολή, αναστολή ή και αντιστροφή των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων και στην υιοθέτηση αποσταθεροποιητικών επεκτατικών δημοσιονομικών και εισοδηματικών πολιτικών;

Η επίκληση του διλήμματος του Mundell, το οποίο είναι η μόνη ορθολογική εξήγηση αυτού του φαινομένου για τη μακροοικονομική προσαρμογή μετά την ένταξη στην ευρωζώνη, δεν αρκεί για να εξηγήσει γιατί δεν προχώρησε η μακροοικονομική προσαρμογή πριν την ένταξη στην ευρωζώνη ή οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο σύνολο της περιόδου της μεταπολίτευσης.

Είναι προφανές ότι υπήρχαν και άλλα, πολιτικά και κοινωνικά αντικίνητρα στη μακροοικονομική προσαρμογή και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Πολιτικά και Κοινωνικά Αντικίνητρα στις Μεταρρυθμίσεις

Η τάση για αναβολή μεταρρυθμίσεων οι οποίες συνεπάγονται μεγάλο κοινωνικό και πολιτικό κόστος ή και προκαλούν έντονες αντιδράσεις από πολιτικά ισχυρές οργανωμένες μειοψηφίες, είναι ένα από τα κεντρικά συμπεράσματα της βιβλιογραφίας της νέας πολιτικής οικονομίας, μιας οικονομικής προσέγγισης η οποία επιχειρεί να αναλύσει τα κίνητρα και τη συμπεριφορά των κυβερνήσεων και την αλληλεπίδρασή τους με τα κίνητρα και τη συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα και του εκλογικού σώματος, όπως προσδιορίζονται μέσα από τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς.

Σε μια δημοκρατία, εάν η υιοθέτηση συγκεκριμένων πολιτικών ή μεταρρυθμίσεων συναντά την αντίδραση μεγάλου μέρους του εκλογικού σώματος ή ακόμη και οργανωμένων μειοψηφικών κοινωνικών ομάδων με ειδικό πολιτικό βάρος, και δεν υπάρχουν τα κατάλληλα θεσμικά αντίβαρα, τότε η πολιτική διαδικασία καταλήγει στην αναβολή, αναστολή ή στην μερική μόνο υιοθέτηση των πολιτικών και των μεταρρυθμίσεων αυτών, παρά το ότι μπορεί να είναι επωφελείς για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Για παράδειγμα, αν δύο ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες πλήττονται ασύμμετρα από μία κοινωνικά ωφέλιμη μεταρρύθμιση ή/και την δημοσιονομική προσαρμογή, και δεν μπορούν να προσυννενοηθούν και να συμφωνήσουν, και αν η κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να προκαθορίσει την πολιτική της περιμένοντας να συμφωνήσουν οι κοινωνικές ομάδες, τότε η μεταρρύθμιση ή η δημοσιονομικη προσαρμογή θα αναβάλλεται επ' αόριστον, καθώς η κάθε κοινωνική ομάδα θα εμποδίζει την εφαρμογή της πολιτικής που την θίγει περισσότερο από ότι θίγει τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες, επιδιδόμενη σε ένα πόλεμο φθοράς.

Μια άλλη περίπτωση τάσης για αναβολή ή αναστολή μιας μεταρρύθμισης ή της δημοσιονομικής προσαρμογής προκύπτει αν το κόστος είναι άμεσο και βέβαιο ενώ το όφελος είναι αβέβαιο και μελλοντικό. Τότε τα κίνητρα για την υιοθέτησή των μεταρρυθμίσεων ή της προσαρμογής αμβλύνονται, λόγω της αβεβαιότητας αναφορικά με τα προσδοκώμενα μελλοντικά οφέλη. Ακόμη και αν η μεταρρύθμιση ή η δημοσιονομική προσαρμογή συνεπάγεται συνολικά οφέλη, ο διάμεσος ψηφοφόρος μπορεί να μην την υποστηρίξει λόγω της αβεβαιότητας του αν ο ίδιος θα ανήκει στους συνολικά ωφελημένους ή τους ζημιωμένους στο μέλλον.

Αντίστοιχα αποτελέσματα προκύπτουν αν από τη μία πλευρά υπάρχει μια οργανωμένη μειοψηφία, κάθε μέλος της οποίας έχει πολλά να χάσει από μία μεταρρύθμιση ή/και από τη δημοσιονομική προσαρμογή, και από την άλλη μία μη οργανωμένη πλειοψηφία, κάθε μέλος της οποίας έχει να κερδίσει ελάχιστα. Τα μέλη της οργανωμένης μειοψηφίας έχουν ισχυρά κίνητρα να κινητοποιηθούν ώστε να εμποδίσουν τη μεταρρύθμιση ή την προσαρμογή, ενώ τα μέλη της πλειοψηφίας είναι σχετικά αδιάφορα. Αποτέλεσμα είναι να μην πραγματοποιείται η μεταρρύθμιση ή η προσαρμογή. Δεδομένου ότι τα θετικά αποτελέσματα των περισσοτέρων οικονομικών μεταρρυθμίσεων διαχέονται ευρύτερα στην κοινωνία, με μικρά οφέλη για τους πολλούς και σχετικά μεγάλο κόστος για τους άμεσα θιγόμενους, ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί σε πολλές περιπτώσεις.

Η Συνεχής Αναβολή των Αναγκαίων Μεταρρυθμίσεων από τη Δεκαετία του 1990

Ένας συνδυασμός αυτών των αντιστάσεων λειτούργησε στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1990, όταν οι δημοσιονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που επιχείρησαν διαδοχικές κυβερνήσεις συνάντησαν μεγάλες κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις. Παρά το ότι, στην επιφάνεια τουλάχιστον, σχεδόν όλοι εμφανίζονταν να επιθυμούν την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη, ελάχιστοι εμφανίζονταν διατεθειμένοι να υποστηρίξουν τις αναγκαίες διαρθρωτικές και δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις όταν έφθανε η ώρα να εφαρμοστούν.

Ως αποτέλεσμα, το βάρος της προσαρμογής έπεσε κυρίως στη νομισματική πολιτική και την πτώση των πληθωριστικών προσδοκιών, του πληθωρισμού και των ονομαστικών επιτοκίων. Η νομισματική προσαρμογή δεν ανεστάλη κυρίως λόγω της πολιτικής ανεξαρτησίας της Τράπεζας της Ελλάδας, η οποία ενισχύθηκε μετά την υιοθέτηση από την Ελλάδα της συνθήκης του Maastricht. Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και πρωτογενής δημοσιονομική προσαρμογή υπήρξαν κυρίως έως το 1994, λόγω της αίσθησης του επείγοντος που δημιούργησε η οικονομική και δημοσιονομική κρίση του 1989-1990. Ωστόσο, η ταχεία πολιτική φθορά και πτώση της κυβέρνησης Μητσοτάκη έγινε 'μάθημα' για τους διαδόχους της, και έτσι στα επόμενα χρόνια επιβραδύνθηκε ή και ανεστάλη τόσο η περαιτέρω πρωτογενής δημοσιονομική προσαρμογή όσο και οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που συνεπάγονταν σημαντικό πολιτικό κόστος ή δημιουργούσαν έντονες αντιδράσεις, ακόμη και από επιχειρηματικές ή συνδικαλιστικές μειοψηφίες. Μετά το 1994 η περαιτέρω μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων βασίστηκε αποκλειστικά σχεδόν στην σταδιακή μείωση των δαπανών για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους, ως αποτέλεσμα της μείωσης των ονομαστικών επιτοκίων, λόγω της πτωτικής τάσης του πληθωρισμού και των πληθωριστικών προσδοκιών που προκάλεσε η περιοριστική νομισματική πολιτική. Ένα μέρος της επίσης βασίστηκε και στη χρήση της 'δημιουργικής λογιστικής', η οποία θεωρήθηκε τότε ότι, βραχυχρόνια τουλάχιστον, δεν συνεπαγόταν πολιτικό ή κοινωνικό κόστος. Δεν υπήρξε καμμία σχεδόν περαιτέρω πρωτογενής δημοσιονομική προσαρμογή μετά το 1994.

Το μείγμα αυτό, μιας σχετικά επεκτατικής δημοσιονομικής και εισοδηματικής πολιτικής και μιας σχετικά περιοριστικής νομισματικής πολιτικής είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα και την περαιτέρω σημαντική επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Λόγω της πολιτικής της 'σκληρής δραχμής' η μείωση του πληθωρισμού των τιμών προηγείτο της μείωσης του πληθωρισμού των μισθών, με αποτέλεσμα να μειώνεται συνεχώς η διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον, δεν υπήρξαν παρά ελάχιστες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που να συμβάλλουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας ή της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών.

Η Ελλάδα πέτυχε μεν να ενταχθεί στη ζώνη του ευρώ στο τέλος αυτού του κύκλου, αλλά τα δημοσιονομικά προβλήματα παρέμεναν μεγάλα, ενώ ταυτόχρονα τα προβλήματα διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας είχαν οξυνθεί.

Μετά την ένταξη στη ευρωζώνη, τα κίνητρα για αναβολή ή αναστολή των κοινωνικά ωφέλιμων μεταρρυθμίσεων αμβλύνθηκαν ακόμη παραπάνω, λόγω και του διλήμματος του Mundell. Έπρεπε να υπάρξει η κρίση του 2010 και να επιβληθούν στην Ελλάδα από την τρόϊκα μερικές από τις πολιτικά πιο επώδυνες προσαρμογές και μεταρρυθμίσεις. Ωστόσο, λόγω των τεχνικών αδυναμιών των προγραμμάτων προσαρμογής που εφαρμόστηκαν μετά την κρίση, αλλά και της αντίστασης των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου αυτής να υιοθετήσουν τη λογική αυτών των προγραμμάτων ή να προτείνουν ένα εναλλακτικό πρόγραμμα, το αποτέλεσμα των προγραμμάτων προσαρμογής υπήρξε η μεγάλη καθίζηση της ελληνικής οικονομίας.

Οι Θεσμικές Αδυναμίες της Ευρωζώνης

Σημαντικό ρόλο στην ελληνική κρίση έπαιξαν επίσης και οι θεσμικές αδυναμίες και ασυμμετρίες της ίδιας της ευρωζώνης και των ευρωπαϊκών μηχανισμών αντιμετώπισης κρίσεων.

Η ευρωζώνη παρουσιάζει ιδιαίτερες αδυναμίες ως νομισματική ένωση. Χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερες οικονομικές ασυμμετρίες μεταξύ των κρατών μελών που την αποτελούν και χαμηλή διασυνοριακή κινητικότητα των εργαζομένων. Επιπλέον ούτε είχε ούτε έχει αποκτήσει έναν επαρκή ομοσπονδιακό προϋπολογισμό που να μπορεί να απορροφά μέρος των ασύμμετρων οικονομικών διαταραχών στις διάφορες χώρες που την αποτελούν, και, επιπλέον, δεν επιτρέπει στην κεντρική της τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) να λειτουργεί ελεύθερα ως δανειστής ύστατης προσφυγής στα κράτη-μέλη της σε περιόδους κρίσης. Η ευρωζώνη δεν ήταν καν μία τραπεζική ένωση.

Οι αδυναμίες αυτές έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο ξέσπασμα και στη μετάδοση της κρίσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δίλημματα του Mundell και τα πολιτικά εμπόδια στις μεταρρυθμίσεις δεν αντιμετωπίστηκαν μόνο από την Ελλάδα, αλλά από όλες τις οικονομίες της περιφέρειας της ευρωζώνης, όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία. Τα δίλημματα δε αυτά αποδείχθηκαν οξύτερα στην περίπτωση της ευρωζώνης σε σχέση με άλλες περιοχές του κόσμου, λόγω των θεσμικών και διαρθρωτικών αδυναμιών και ασυμμετριών της.

Ωστόσο, παραμένει γεγονός ότι η Ελλάδα είχε διαχρονικά βαθύτερες και πιο σοβαρές μακροοικονομικές ανισορροπίες και διαρθρωτικές αδυναμίες από τις υπόλοιπες οικονομίες της περιφέρειας της ευρωζώνης.

Η Κρίση της Πανδημίας

Σε κάθε περίπτωση, και ενώ η ελληνική οικονομία έδειχνε να έχει ξεπεράσει την περίοδο της 'μεγάλης καθίζησης' και να έχει εισέλθει από το 2017 σε μία περίοδο ήπιας ανάκαμψης, το 2020 ξέσπασε μια νέα μεγάλη διεθνής οικονομική κρίση, λόγω της πανδημίας του κορονοϊού (Covid-19). Η κρίση αυτή, η οποία βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, είναι δυνητικά το ίδιο σοβαρή, αν όχι σοβαρότερη από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-2009.

Η πανδημία και τα μέτρα περιορισμού που έχει απαιτήσει έχουν διαταράξει βαθιά την παγκόσμια και, βεβαίως, και την ελληνική οικονομία. Ως αποτέλεσμα των περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας, η παγκόσμια ζήτηση, οι παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες, η προσφορά εργασίας, η βιομηχανική παραγωγή, το εξωτερικό εμπόριο και οι ροές κεφαλαίων έχουν συρρικνωθεί σημαντικά. Από την άλλη, η μείωση της παγκόσμιας προσφοράς και η αύξηση της ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής νομισματικής πολιτικής έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση του πληθωρισμού. Η πανδημία έπληξε καίρια τόσο την ευρωπαϊκή όσο και την ελληνική οικονομία σε μία περίοδο που εξακολουθούσαν να είναι ευάλωτες σε νέες διαταραχές.

Το θετικό είναι ότι στην τελευταία αυτή κρίση η Ελλάδα δεν ήταν πολιτικά απομονωμένη, όπως συνέβη στις αρχές του 2010. Ωστόσο, ο αντίκτυπος της κρίσης και ο τρόπος με τον οποίο επηρέασε και θα επηρεάσει τα διάφορα κράτη-μέλη θα είναι κάθε άλλο παρά συμμετρικός.

Για μία ακόμη φορά, όπως συνέβη και το 2010, η ΕΕ και η ευρωζώνη αποδείχθηκαν σχετικά ανέτοιμες για την αποτελεσματική από κοινού αντιμετώπιση μιας μεγάλης διεθνούς οικονομικής κρίσης. Οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στη λειτουργία της ευρωζώνης μετά τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση είχαν από καιρού παραπεμφθεί στις ευρωπαϊκές καλένδες.

Είναι πάντως σημαντικό ότι, σε αντίθεση με το 2010, όταν το κόστος της προσαρμογής μετακυλίθηκε στις οικονομίες της περιφέρειας, το 2020 οι χώρες της ΕΕ συμφώνησαν τελικά στη δημιουργία ενός σημαντικού νέου προσωρινού κοινοτικού μηχανισμού αντιμετώπισης της κρίσης. Με τη συμφωνία για το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΤΑΑ) και άλλες πρωτοβουλίες ύψους 750 δις δημιουργήθηκε ένας προσωρινός μηχανισμός για την από κοινού αντιμετώπιση της τελευταίας αυτής κρίσης. Αυτό αποτελεί μία θετική, έστω και περιορισμένης εμβέλειας πρωτοβουλία προς τη σωστή κατεύθυνση.

Η οικονομία της Ελλάδας έχει ήδη πληγεί σοβαρά από την πανδημία, τα αντίμετρα που ελήφθησαν για τον περιορισμό της εξάπλωσής της από τις αρχές του 2020 καθώς και από τη νέα παγκόσμια ύφεση. Ο αντίκτυπος στην ελληνική οικονομία υπήρξε μεγάλος λόγω της σημασίας του τομέα του τουρισμού και το πολύ υψηλό μερίδιο στην ελληνική παραγωγή των πολύ μικρών επιχειρήσεων του τομέα των υπηρεσιών, οι οποίες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες. Παρά τα άμεσα μέτρα στήριξης της οικονομίας, η ισχυρή συρρίκνωση της παραγωγής επηρέασε τελικά και την απασχόληση. Επιπλέον, τόσο η ύφεση όσο και το δημοσιονομικό κόστος των μέτρων για την αντιμετώπιση της κρίσης έχουν οδηγήσει σε ένα σημαντικό δημοσιονομικό έλλειμμα και εκ νέου άνοδο του δημοσίου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ.

Προοπτικές Ανάκαμψης

Η ελληνική οικονομία ανέκαμψε σχετικά ικανοποιητικά από την κρίση της πανδημίας. Η συλλογική προσπάθεια σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, η οποία συνεπάγεται μία όχι αμελητέα μεταφορά πόρων προς την ελληνική οικονομία ασφαλώς βοήθησε και θα βοήθησει και τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, απαιτούνται και άλλες σημαντικές πρωτοβουλίες και μεταρρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο, μέσω ενός προγράμματος προσαρμογής για μία μονιμότερη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, η οποία ακόμη και πριν την κρίση της πανδημίας δεν ανέκαμπτε ικανοποιητικά από τη μεγάλη καθίζηση της περιόδου 2010-2016.

Τα στοιχεία για την εξέλιξη του πραγματικού και του δυνητικού ΑΕΠ της Ελλάδας στην περίοδο μετά τη μεταπολίτευση, και οι τελευταίες προβλέψεις της Επιτροπής της ΕΕ για την περίοδο έως το 2024 παρουσιάζονται στο Γράφημα 17.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980, υπήρξαν πέντε κύκλοι προγραμμάτων προσαρμογής. Τα προγράμματα αυτά δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα και δεν κατόρθωσαν να δημιουργήσουν τις συνθήκες για μία ισχυρή και διατηρήσιμη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Τα περισσότερα από αυτά υπήρξαν βραχύβια, ανατρέπονταν σε προεκλογικές περιόδους, ενώ χαρακτηρίζονταν γενικότερα από σημαντικούς πολιτικούς περιορισμούς, τους οποίους ήδη έχουμε αναλύσει. Από την άλλη, τα προγράμματα σύγκλισης της περιόδου 1993-1999 και τα προγράμματα προσαρμογής της περιόδου 2010-2018, τα οποία επιβλήθηκαν από το εξωτερικό, ήταν μεγαλύτερα σε διάρκεια και αντιμετώπιζαν λιγότερους πολιτικούς περιορισμούς, αλλά χαρακτηρίζονταν από μεγάλες σχεδιαστικές αδυναμίες και, σε κάθε περίπτωση, εφαρμόστηκαν μόνο μερικώς.

Παρά το ότι προβλέπεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι το 2024 το πραγματικό ΑΕΠ θα έχει ανακάμψει από τα επίπεδα του 2020 και θα έχει προσεγγίσει το δυνητικό ΑΕΠ, η ανάκαμψη αυτή δεν μπορεί να θεωρείται ικανοποιητική, με δεδομένο ότι μετά την κρίση του 2010 έχει υπάρξει και σημαντική πτώση στο δυνητικό ΑΕΠ.

Το κύριο ερώτημα που τίθεται σήμερα είναι εάν η Ελλάδα μπορεί να αλλάξει πορεία και να υιοθετήσει πολιτικές που θα οδηγήσουν σε ισχυρή και βιώσιμη ανάκαμψη της οικονομίας, χωρίς διευρυμένα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και τις άλλες μακροοικονομικές ανισορροπίες των δεκαετιών μετά τη μεταπολίτευση και την ένταξη στην ΕΕ.

Προϋπόθεση για αυτό είναι να αντιμετωπιστούν στη ρίζα τους οι διαρθρωτικές και θεσμικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, που αποτελούν την κυριότερη τροχοπέδη για την επάνοδο της ελληνικής οικονομίας σε μία αναπτυξιακή τροχιά.

Παρόν: Η Τρέχουσα Κατάσταση της Ελληνικής Οικονομίας

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας για το 2025 αναμένεται να διαμορφωθεί στα €19.415, σε τιμές του 2020. Αυτό είναι υψηλότερο κατά περίπου 23% από το κατώτατο επίπεδο του το 2013, στο μέσον της μεγάλης καθίζησης (€15.801 σε τιμές του 2020), αλλά χαμηλότερο κατά 9,6% από ότι το 2007, πριν το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης (€21469 σε τιμές του 2020). Επιπλέον, σε μονάδες ισοδύναμης αγοραστικής δύναμης, το ελληνικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 2025 αναμένεται να διαμορφωθεί μόλις στο 66,9% του μέσου όρου της ΕΕ των 15 πιο αναπτυγμένων οικονομιών, έναντι 82,2% το 2017, πριν την μεγάλη καθίζηση της ελληνικής οικονομίας.

Άλλοι δείκτες, όπως τα ποσοστά πληθωρισμού και ανεργίας αναμένεται να διαμορφωθούν κατά το 2025 στο 2,8% και 9,3% αντίστοιχα, υψηλότερα από το μέσο όρο των χωρών της ζώνης του ευρώ.

Το δημοσιονομικό ισοζύγιο στην Ελλάδα αναμένεται να εξακολουθεί να είναι πλεονασματικό, κάτι που, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, συντελεί στην σχετικά ταχεία αποκλιμάκωση του λόγου του δημοσίου χρέους ως προς το ΑΕΠ. Ωστόσο, το δημόσιο χρέος εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα υψηλό και να αποτελεί μία εν δυνάμει μελλοντική απειλή για την ελληνική οικονομία.

Μεγάλο πρόβλημα εξακολουθεί να είναι το μεγάλο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που παραμένει πάνω από το 6% του ΑΕΠ, οδηγώντας σε συνεχιζόμενη συσσώρευση εξωτερικού χρέους.

Τρέχουσες Εξελίξεις στην Ελληνική Οικονομία

	2024	2025	2026
Μεγέθυνση			
Ελλάδα	2,1%	2,1%	2,2%
Ζώνη του Ευρώ	1,2%	1,2%	1,4%
Πληθωρισμός			
Ελλάδα	2,7%	2,8%	2,3%
Ζώνη του Ευρώ	2,2%	2,0%	1,8%
Ποσοστό Ανεργίας			
Ελλάδα	10,1%	9,3%	8,6%
Ζώνη του Ευρώ	6,4%	6,4%	6,3%
Εξωτ. Ισοζύγιο (% ΑΕΠ)			
Ελλάδα	-7,4%	-6,2%	-6,4%
Ζώνη του Ευρώ	3,3%	2,7%	2,6%
Δημ. Ισοζύγιο ΓΓ (% ΑΕΠ)			
Ελλάδα	1,2%	1,1%	0,3%
Ζώνη του Ευρώ	-3,1%	-3,2%	-3,3%
Χρέος ΓΓ (% ΑΕΠ)			
Ελλάδα	154,2%	147,6%	142,1%
Ζώνη του Ευρώ	88,1%	88,8%	89,8%

Παρόν: Τρέχουσες Διαρθρωτικές Αδυναμίες της Ελληνικής Οικονομίας

Στο ευρύτερο οικονομικό πεδίο οι διαρθρωτικές και θεσμικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας παραμένουν μεγάλες και αφορούν σε έξι κυρίως περιοχές:

1. Αγορές Αγαθών και Υπηρεσιών
2. Αγορά Εργασίας και οι Συλλογικές Διαπραγματεύσεις
3. Το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα
4. Δημόσια Διοίκηση και Δημόσιος Τομέας
5. Φορολογικό και Προνοιακό Σύστημα
6. Εκπαιδευτικό Σύστημα

Αυτές είναι και οι περιοχές στις οποίες θα πρέπει να επικεντρωθούν εφεξής οι κυριότερες μεταρρυθμίσεις

Οι Αγορές Αγαθών και Υπηρεσιών

Οι αγορές αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από έλλειψη ανταγωνισμού και ένα εξαιρετικά περιορισμένο φάσμα παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Οι περισσότεροι παραγωγικοί κλάδοι έχουν έντονα ολιγοπωλιακή ή ακόμη και μονοπωλιακή διάρθρωση, κάτι που ενισχύεται από το μεγάλο μέγεθος του δημοσίου τομέα, τα εμπόδια εισόδου νέων επιχειρήσεων σε πολλούς παραγωγικούς κλάδους και την αδυναμία του δημοσίου να εφαρμόσει μία αποτελεσματική πολιτική ανταγωνισμού

Επιπλέον, λόγω της συνεχούς σχεδόν επιδείνωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, οι εξαγωγικοί κλάδοι ή οι κλάδοι υποκατάστασης των εισαγωγών συρρικνώνονται επί τέσσερεις τουλάχιστον δεκαετίες προς όφελος των κλάδων των μη εμπορευσίμων διεθνώς αγαθών και υπηρεσιών που κυριαρχούν πλέον στην ελληνική παραγωγή.

Η Αγορά Εργασίας και οι Συλλογικές Διαπραγματεύσεις

Η συρρίκνωση των κλάδων των διεθνώς εμπορευσίμων αγαθών και υπηρεσιών επιταχύνθηκε λόγω και της λειτουργίας της αγοράς εργασίας. Ο θεσμός των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων στον ιδιωτικό τομέα απέτυχε στο να αποτρέψει την ταχεία και σχεδόν συνεχή επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Το σχετικά μικρό μέγεθος των κλάδων παραγωγής διεθνώς εμπορευσίμων αγαθών και η συνακόλουθη χαμηλή διαπραγματευτική τους δύναμη στα πλαίσια των συλλογικών διαπραγματεύσεων, οδηγούσαν νομοτελειακά σε αυξήσεις μισθών πέραν των ορίων που προσδιορίζονταν από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Στη δεκαετία του 1980, και λόγω της χαλαρής νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, αυτό οδηγούσε σε ένα φαύλο κύκλο μισθολογικών αυξήσεων, υποτιμήσεων και πληθωρισμού. Μετά την υιοθέτηση της πολιτικής της 'σκληρής δραχμής' από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, αυτό οδήγησε σε ένα φαύλο κύκλο συνεχούς επιδείνωσης της διεθνούς ανταγωνιστικοτήτας των κλάδων αυτών και της ελληνικής οικονομίας στο συνολό της, περαιτέρω μείωση του μεγέθους και της διαπραγματευτικής δύναμης των κλάδων παραγωγής διεθνώς εμπορευσίμων αγαθών, και ούτω καθεξής, σε ένα φαύλο κύκλο.

Η διαδικασία αυτή επιδεινωνόταν σε κρίσιμες περιόδους, ιδιαίτερα σε περιόδους εκλογών, και από τις υψηλές αυξήσεις μισθών στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Οι αυξήσεις μισθών στην κεντρική κυβέρνηση ήταν αποτέλεσμα της εισοδηματικής πολιτικής της εκάστοτε κυβέρνησης και υπόκειτο στα ίδια πολιτικά κίνητρα και πιέσεις που επηρέαζαν και τη γενικότερη δημοσιονομική πολιτική. Επιπλέον, μετά το 1990, οι αυξήσεις μισθών στις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς (ΔΕΚΟ) δεν καθορίζονταν άμεσα από την κυβερνητική εισοδηματική πολιτική, αλλά ήταν αποτέλεσμα συλλογικών διαπραγματεύσεων μεταξύ αδύναμων διοικήσεων, κομματικά εξαρτώμενων από την εκάστοτε κυβέρνηση, και των ισχυρών συνδικάτων του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Αυτές οι αδυναμίες του προσδιορισμού των μισθών στον δημόσιο τομέα είχαν ως αποτέλεσμα συχνά υπερβολικά υψηλές αυξήσεις των ονομαστικών αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων, με δυσμενείς συνέπειες τόσο για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, καθώς οδηγούσαν σε υψηλότερες αυξήσεις μισθών στον ιδιωτικό τομέα, όσο και για τη δημοσιονομική ισορροπία.

Το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα

Το χρηματοπιστωτικό σύστημα επίσης χαρακτηρίζεται από μεγάλες διαρθρωτικές αδυναμίες. Στην δεκαετία του 1980, και πριν τη απελευθέρωση του στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το χρηματοπιστωτικό σύστημα λειτουργούσε ως εξάρτημα της κυβέρνησης και του δημοσίου τομέα, λόγω της κυριαρχίας των μεγάλων κρατικών τραπεζών. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα συνέβαλε καθοριστικά στην πληθωριστική χρηματοδότηση των μεγάλων δημοσιονομικών ελλειμμάτων και στη χρησιμοποίηση των αποταμιεύσεων του ιδιωτικού τομέα για τη χρηματοδότηση των συνεχώς αυξανόμενων δημοσίων δαπανών και των Δημοσίων Επιχειρήσεων και Οργανισμών (ΔΕΚΟ). Μετά την απελευθέρωσή του, και παρά την συνεχιζόμενη παρουσία μεγάλων δημοσίων τραπεζών, η πλήρης εξάρτηση από την εκάστοτε κυβέρνηση χαλάρωσε.

Ωστόσο με την απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος τα προβλήματα δεν αντιμετωπίστηκαν, καθώς ανέκυψαν θέματα ανεπαρκούς εποπτείας. Η ανεπαρκής εποπτεία τόσο των εμπορικών τραπεζών όσο και του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών οδήγησε αφενός μεν στη ‘φούσκα’ του Χρηματιστηρίου του 1999, και αφετέρου στην χρηματοπιστωτική έκρηξη της περιόδου 1998-2008, μετά τη μεγάλη πτώση των πραγματικών επιτοκίων και την αύξηση της ‘μόχλευσης’ των εμπορικών τραπεζών που προκάλεσε η ένταξη στην ευρωζώνη.

Η ανεπαρκής εποπτεία και η πολιτική ανοχή, αν όχι ενθάρρυνση, της χρηματοπιστωτικής έκρηξης και της ‘φούσκας’ του χρηματιστηρίου, οδήγησε μετά την ένταξη στην ευρωζώνη στη ενίσχυση και διεύρυνση των μακροοικονομικών ανισορροπιών της ελληνικής οικονομίας και ειδικότερα στη διεύρυνση των μεγάλων ελλειμμάτων του εξωτερικού ισοζυγίου και τη συσσώρευση εξωτερικού χρέους.

Μετά την κρίση του 2010, και κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των διαδοχικών προγραμμάτων προσαρμογής, οι εμπορικές τράπεζες αντιμετώπισαν προβλήματα κεφαλαιακής επάρκειας για τρεις κυρίως λόγους. Πρώτον, λόγω της ‘απομόχλευσης’ (deleveraging) που προκάλεσε η κρίση, δεύτερον, λόγω της ‘απομείωσης’ της αξίας των ομολόγων του δημοσίου το 2012 με το λεγόμενο PSI, το οποίο αποσταθεροποίησε ακόμη περισσότερο τους ισολογισμούς των τραπεζών, και, τρίτον, λόγω της μεγάλης και παρατεταμένης ύφεσης η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δραματική αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Αυτές οι συνεχιζόμενες έως και σήμερα αδυναμίες του χρηματοπιστωτικού συστήματος οδήγησαν τόσο στην ενίσχυση των συνθηκών που οδήγησαν στην κρίση του 2010, όσο και στη μεγάλη ένταση, τη διάρκεια και το μεγάλο κόστος της ύφεσης μετά το ξέσπασμα της κρίσης.

Η Δημόσια Διοίκηση και ο Δημόσιος Τομέας

Μία από τις μεγαλύτερες ίσως διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας είναι η αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης σε συνδυασμό με τον εκτεταμένο οικονομικό ρόλο του κράτους. Η αναποτελεσματικότητα αυτή έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις τόσο για τη λειτουργία των βασικών κρατικών λειτουργιών, όσο και για το φορολογικό σύστημα, τον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους και την λειτουργία των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών. Ιδιαίτερα προβλήματα δημιουργεί η αναποτελεσματικότητα αυτή και για το κράτος πρόνοιας, την κοινωνική ασφάλιση και το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας.

Τα δύο σημαντικότερα προβλήματα του δημόσιου τομέα είναι η χαμηλή αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα και η διαφθορά. Και τα δύο αυτά προβλήματα επιδεινώθηκαν στα τριάντα χρόνια πριν από την κρίση του 2010 λόγω της επικράτησης του κομματισμού αντί της αξιοκρατίας. Αποτέλεσμα υπήρξε η γιγάντωση της γραφειοκρατίας και της διαφθοράς και η εκτεταμένη φοροδιαφυγή. Τα προβλήματα αυτά, ακόμη και μετά την εφαρμογή των προγραμμάτων προσαρμογής, εξακολουθούν να αποτελούν μεγάλη τροχοπέδη για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας.

Το Φορολογικό και Προνοιακό Σύστημα

Ένα αποτελεσματικό φορολογικό σύστημα πρέπει να συγκεντρώνει επαρκή έσοδα με τις λιγότερες δυνατές στρεβλώσεις στην αποτελεσματικότητα της κατανομής των πόρων στην οικονομία, και παράλληλα να συμβάλλει στη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου.

Κάτι αντίστοιχο πρέπει να συμβαίνει και με ένα σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Θα πρέπει να συμβάλει στη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου, με τις μικρότερες δυνατές δαπάνες και τις λιγότερες δυνατές στρεβλώσεις στην αποτελεσματικότητα κατανομής των πόρων.

Το φορολογικό και προνοιακό σύστημα στην Ελλάδα είναι τόσο περίπλοκο και αδιαφανές ώστε εκτός των υπολοίπων στρεβλώσεων που προκαλεί στα κίνητρα για εργασία, αποταμίευση, επένδυση και επενδυτική δραστηριότητα, να χαρακτηρίζεται και από πολύ μεγάλη έκταση φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής. Και με τις δύο αυτές μορφές μη συμμόρφωσης το κόστος μετατοπίζεται στα άτομα με πηγές εισοδήματος που δεν μπορούν να αποκρυβούν, όπως οι αποδοχές των εργαζομένων στην ‘επίσημη’ οικονομία. Η μετατόπιση αυτή υπονομεύει την κοινωνική αποδοχή του συστήματος, με αποτέλεσμα η φοροδιαφυγή και η φοροαποφυγή να γενικεύονται και να μην θεωρούνται κοινωνικά απαράδεκτες δραστηριότητες.

Το Εκπαιδευτικό Σύστημα

Παρά τα υψηλά ποσοστά των Ελλήνων που ολοκληρώνουν τον κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα στην Ελλάδα, όπως μετρώνται με τα αποτελέσματα των εξετάσεων PISA για τα μαθηματικά, τις επιστήμες και την ανάγνωση είναι σημαντικά χαμηλότερα του μέσου όρου της ΕΕ και του ΟΟΣΑ. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζει τη χαμηλή αποτελεσματικότητα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, και αντανακλάται ανάμεσα στα άλλα και στη χαμηλότερη παραγωγικότητα του μέσου Έλληνα εργαζομένου.

Επιπλέον, η συμμετοχή σε προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης (ΠΕΕΚ) παραμένει σχετικά χαμηλή, ενώ και τα ελληνικά πανεπιστήμια, η τριτοβάθμια εκπαίδευση, αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα λόγω του κρατικού μονοπωλίου και της ανεπαρκούς χρηματοδότησης τους.

Υπάρχει μεγάλη δυνατότητα βελτίωσης της ποιότητας και των αποτελεσμάτων του εκπαιδευτικού συστήματος. Άλλωστε, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, μετά την προσαρμογή του χρόνου στην εκπαίδευση για το επίπεδο των δεξιοτήτων των νέων ενηλίκων, η Ελλάδα κατατάσσεται μόνο πάνω από την Τουρκία στις χώρες του Οργανισμού. Η πρόσθετη εκπαίδευση αυξάνει τους μισθούς ή την πιθανότητα εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα πολύ λιγότερο από τις περισσότερες άλλες χώρες του ΟΟΣΑ.

Μέλλον

Η Παγκόσμια, η Ευρωπαϊκή και η Ελληνική Οικονομία

Τα Πάντα Ρεί

Η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται σε μεταβατική φάση, με τους κανόνες του διεθνούς οικονομικού συστήματος να αλλάζουν υπό το βάρος νέων πολιτικών πρωτοβουλιών, αυξημένου προστατευτισμού και έντονης αβεβαιότητας. Μετά την επιβολή υψηλότερων δασμών από τις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές του 2025, και ενώ ορισμένες μεταγενέστερες συμφωνίες περιόρισαν τα πιο ακραία αποτελέσματα, η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει να προσαρμόζεται σε μια νέα πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό και επιδείνωση των μεσοπρόθεσμων προοπτικών ανάπτυξης. Παράλληλα, ορισμένες αναπτυγμένες οικονομίες προχώρησαν σε βαθιές περικοπές της αναπτυξιακής βοήθειας και αυστηρότερους περιορισμούς στη μετανάστευση, ενώ άλλες υιοθέτησαν επεκτατικές δημοσιονομικές πολιτικές, εντείνοντας τις ανησυχίες για τη δημοσιονομική τους βιωσιμότητα.

Οι κίνδυνοι προέρχονται πλέον από πολλά μέτωπα ταυτόχρονα: γεωπολιτικές εντάσεις, ενεργειακή αστάθεια, επίμονος πληθωρισμός, δημοσιονομικές και χρηματοπιστωτικές πιέσεις και τεχνολογικές ανατροπές.

Η Ευρώπη, περισσότερο από άλλες περιοχές του κόσμου, βρίσκεται στο επίκεντρο αυτών των προκλήσεων, λόγω της ενεργειακής εξάρτησης, της χαμηλής παραγωγικότητας και της δημογραφικής πίεσης. Αντίστοιχα προβλήματα αντιμετωπίζει και η Ελλάδα η οποία, παρά τις πρόσφατες προόδους της, επηρεάζεται σε πολλά επίπεδα από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές αβεβαιότητες, και μάλιστα συχνά αρκετά πιο έντονα από άλλες χώρες, λόγω των διαχρονικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας.

Μεσοχρόνιες Οικονομικές Προοπτικές

Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του παγκόσμιου ΑΕΠ αναμένεται να μειωθεί στην επόμενη πενταετία 2026-2030 κατά σχεδόν μία εκατοστιαία μονάδα, από το 3,6% στην πενταετία 2021-2025 στο 2,6% στην πενταετία 2026-2030.

Η αποκλιμάκωση του ρυθμού μεγέθυνσης στις ΗΠΑ, την Ζώνη του Ευρώ και την Κίνα θα είναι λίγο μεγαλύτερη.

Στη Ζώνη του Ευρώ ο μέσος ρυθμός μεγέθυνσης αναμένεται να διαμορφωθεί στο 1,2% στην πενταετία 2026-2030, ενώ στην Ελλάδα σε λίγο υψηλότερο επίπεδο, στο 1,7%.

Ρυθμοί Μεγέθυνσης Πραγματικού ΑΕΠ στη Ζώνη του Ευρώ και την Ελλάδα

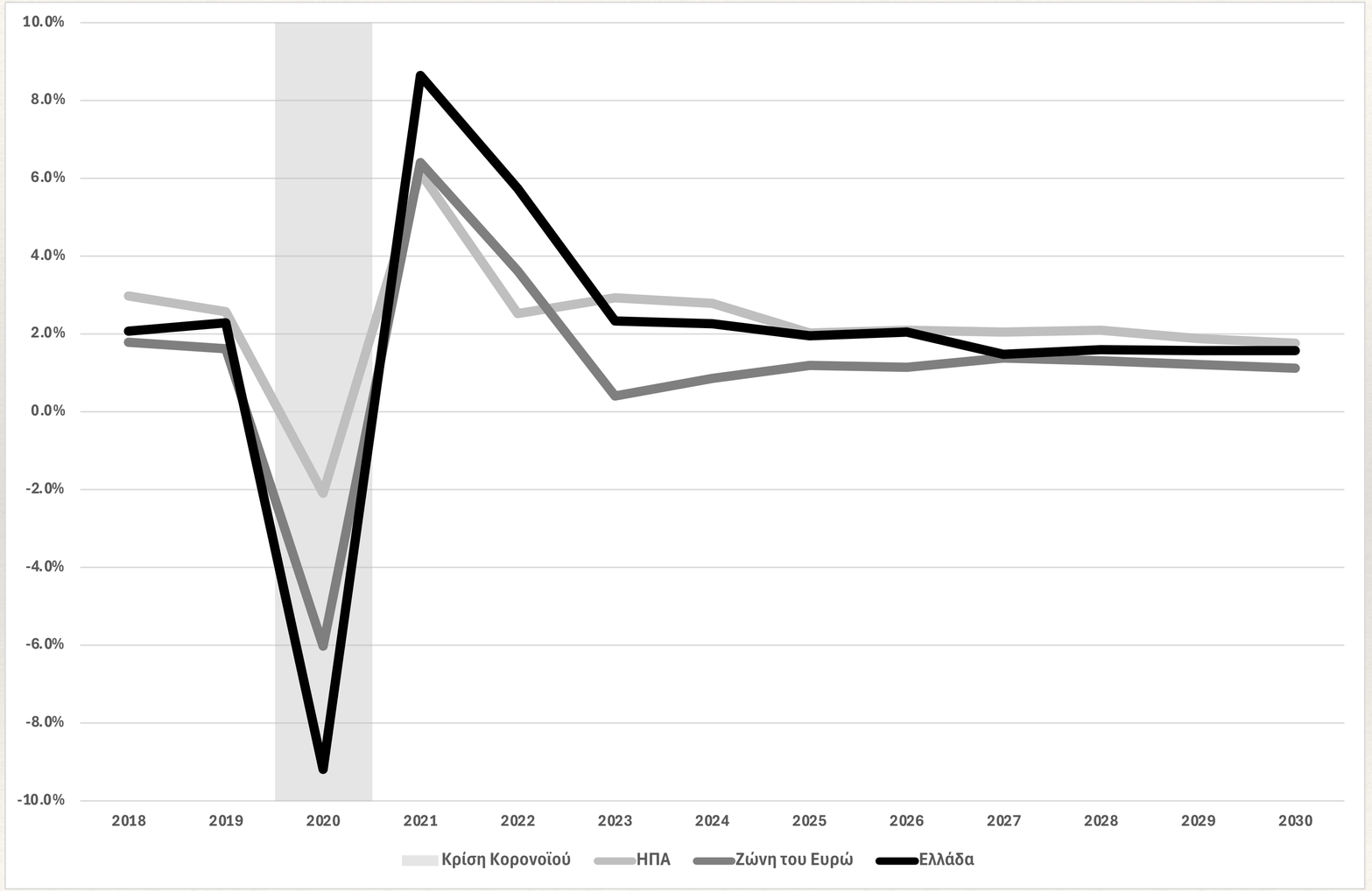

Ο Πληθωρισμός στη Ζώνη του Ευρώ και την Ελλάδα

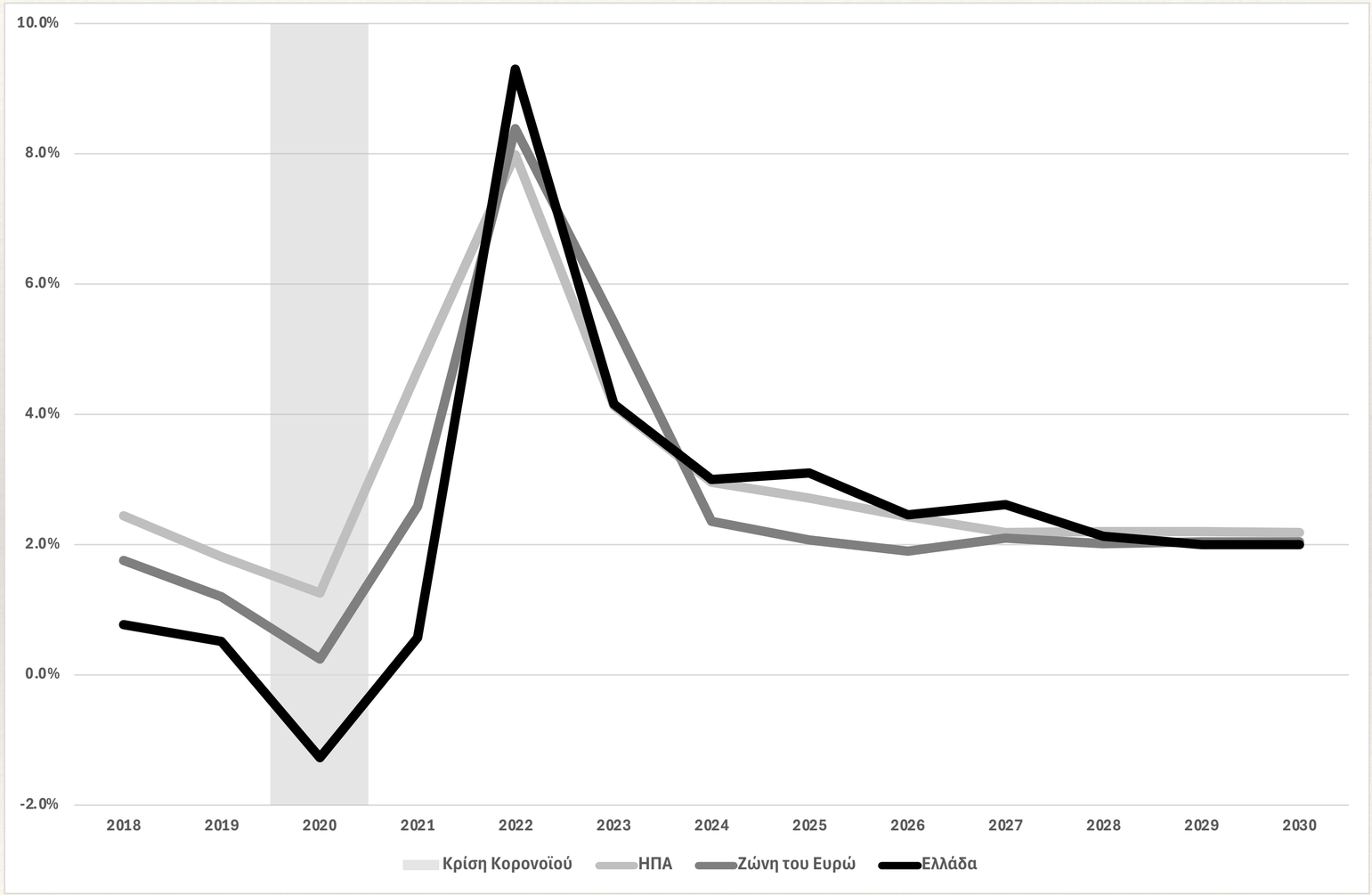

Το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών

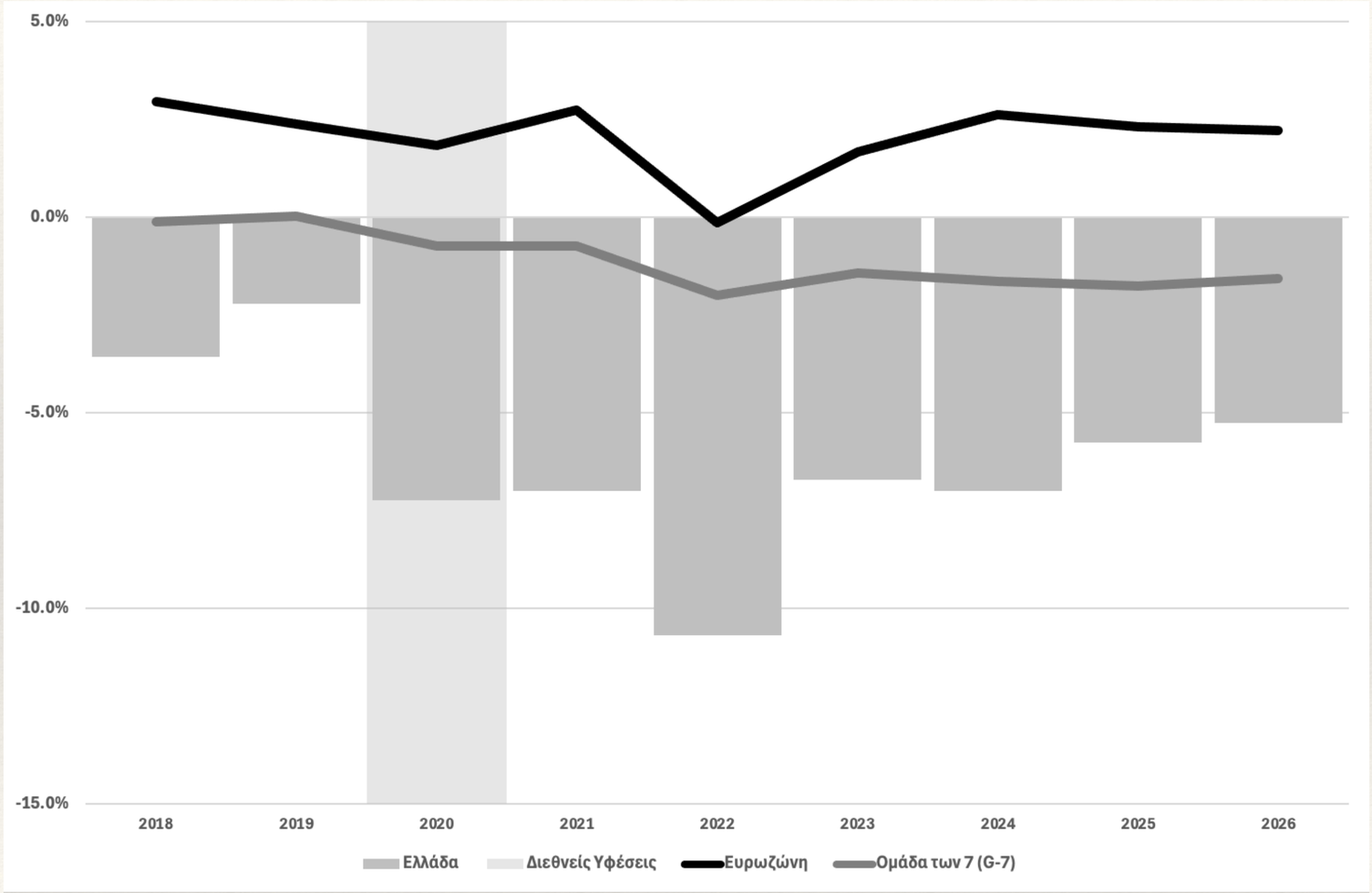

Το Δημόσιο Χρέος στη Ζώνη του Ευρώ και την Ελλάδα

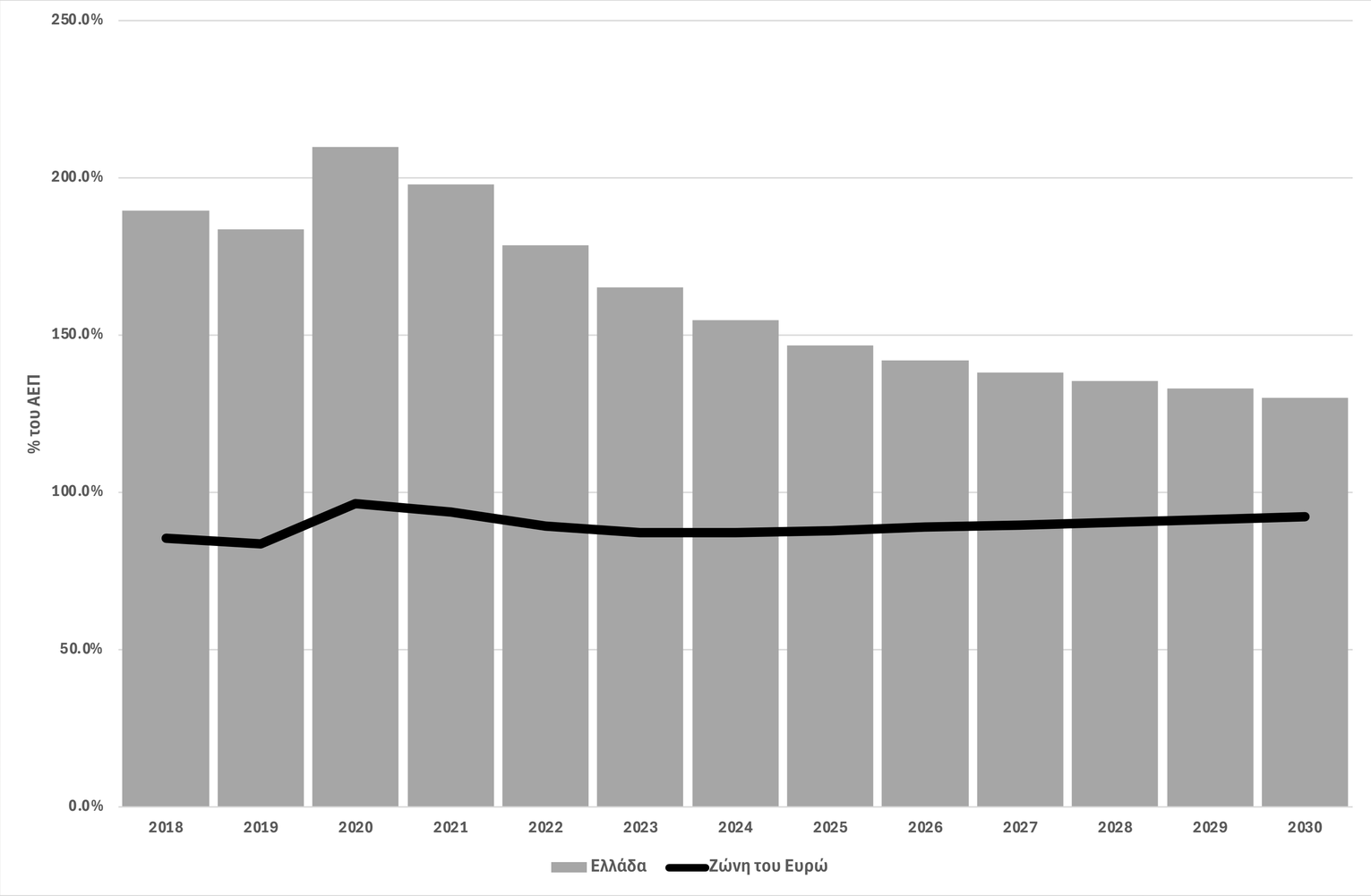

Εξωστρεφής Ανάκαμψη Εντός της Ζώνης του Ευρώ

Η Ελλάδα δεν έχει άλλη επιλογή από το αποδεχθεί ότι, παραμένοντας μέλος της ευρωζώνης θα πρέπει να αντιμετωπίσει τις μεγάλες διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας και να προσαρμόσει τη δημοσιονομική και διαρθρωτική της πολιτική με τρόπο που να συνδυάζει εφεξής την εσωτερική με την εξωτερική μακροοικονομική ισορροπία.

Το στοίχημα για την ελληνική οικονομία σήμερα, είναι η υιοθέτηση ενός προγράμματος επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο δεν θα βασίζεται στον επιπλέον δανεισμό από το εξωτερικό.

Για να επιτευχθεί αυτό είναι σημαντικό η ανάκαμψη να είναι εξωστρεφής, ώστε να μη συνοδευτεί με εκ νέου διεύρυνση των ελλειμμάτων του εξωτερικού ισοζυγίου, όπως συνέβη στη δεκαετία μετά την ένταξη στη ζώνη του ευρώ. Επίσης, η ανάκαμψη θα πρέπει να επιδιωχθεί εντός της ζώνης του ευρώ, παρά τους περιορισμούς που συνεπάγεται η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτήν.

Προαπαιτούμενα για ένα Πρόγραμμα Εξωστρεφούς Ανάκαμψης

Πως μπορεί η Ελλάδα να αντιστρέψει τις αρνητικές αναπτυξιακές επιδόσεις της περιόδου της μεταπολίτευσης; Η πρόκληση για την Ελλάδα είναι να σχεδιάσει και να υιοθετήσει ένα μεσοχρόνιο πρόγραμμα πολιτικής βασισμένο σε μεταρρυθμίσεις από την πλευρά της προσφοράς (supply side), το οποίο, σε συνδυασμό με την ενίσχυση της συνολικής ζήτησης, θα επέτρεπε μια ταχύτερη και βιώσιμη ανάκαμψη, εντός των ορίων της ζώνης του ευρώ, χωρίς την επανεμφάνιση παρατεταμένων ανισορροπιών στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Το μείγμα πολιτικής θα πρέπει να επικεντρωθεί σε περαιτέρω βελτιώσεις στην παραγωγικότητα και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας και στην αύξηση των εγχώριων αποταμιεύσεων και επενδύσεων, μέσω φορολογικών, χρηματοοικονομικών και διαρθρωτικών παρεμβάσεων και μεταρρυθμίσεων.

Στόχευση ενός αποτελεσματικού προγράμματος πρέπει να είναι η βελτίωση της παραγωγικότητας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και η ανάκαμψη των επενδύσεων και των αποταμιεύσεων που είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για μία νέα αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο αυτό θα πρέπει να γίνει χωρίς εκ νέου διεύρυνση των ελλειμμάτων του δημοσίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ως εκ τούτου το πρόγραμμα ανάκαμψης θα πρέπει να τηρήσει λεπτές ισορροπίες.

Προκειμένου να επιτευχθεί η διατηρήσιμη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, απαιτείται πρωτίστως μια αξιόπιστη φορολογική μεταρρύθμιση φιλική προς τις αποταμιεύσεις και τις επενδύσεις, καθώς και τολμηρές μεταρρυθμίσεις στον ρόλο και στη λειτουργία των αγορών αγαθών και υπηρεσιών, της αγοράς εργασίας, του χρηματοπιστωτικού συστήματος, του δημόσιου τομέα και του συστήματος παιδείας.

Η φορολογική μεταρρύθμιση θα πρέπει να είναι δημοσιονομικά ουδέτερη ή να συνδυαστεί με αντίστοιχη μείωση των πρωτογενών δαπανών του Δημοσίου. Αν συνδυαστεί και με περαιτέρω ελάφρυνση του χρέους εκ μέρους των εταίρων μας αυτό θα είναι ένα επιπλέον θετικό στοιχείο. Οταν επιτευχθεί και εμπεδωθεί η ανάκαμψη, τότε θα δημιουργηθούν περιθώρια και για αποκατάσταση των κοινωνικών αδικιών που χαρακτήρισαν τα προγράμματα προσαρμογής.

Επιπλέον απαιτούνται μεσοπρόθεσμα χειρισμοί που θα ενισχύσουν την αξιοπιστία της ελληνικής πολιτείας έναντι των επενδυτών και των καταναλωτών, ώστε να ενισχυθούν οι άμεσες ξένες επενδύσεις, να αυξηθεί η παραγωγικότητα και να ανακάμψει η κατανάλωση με βάση τα αυξημένα εισοδήματα και τα περιουσιακά στοιχεία των καταναλωτών και όχι τον εξωτερικό δανεισμό. Για το λόγο αυτό, θα πρέπει να ενταθούν οι αναπτυξιακές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών, όπως οι αποκρατικοποιήσεις, η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας και του θεσμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων, οι συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, η αναμόρφωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης, με παράλληλο περιορισμό του οικονομικού ρόλου του κράτους στις επιτελικές και κοινωνικές του προτεραιότητες.

Παράλληλα υπάρχει επιτακτική ανάγκη για περαιτέρω και πολύ πιο φιλόδοξες μεταρρυθμίσεις των κανόνων και της λειτουργίας της ευρωζώνης. Αυτές θα πρέπει να επικεντρωθούν στον χρηματοπιστωτικό τομέα, στη μεγαλύτερη ενοποίηση των κανόνων των αγορών εργασίας, στη δημιουργία ενός επαρκούς μόνιμου κοινού προϋπολογισμού και στην ενίσχυση των χρηματοοικονομικών εργαλείων της ΕΚΤ, ιδίως για την αντιμετώπιση κρίσεων.

Η Ανάγκη Συνέχειας και Συνέπειας

Για να είναι αποτελεσματικό ένα μεσοχρόνιο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων και ανάκαμψης θα πρέπει να έχει συνέχεια και συνέπεια. Κάτι τέτοιο απαιτεί την υιοθέτησή του ως εθνικού σχεδίου από το ευρύτερο δυνατό πολιτικό φάσμα. Κανένα μεσοχρόνιο πρόγραμμα δεν μπορεί να επιτύχει αν κυριαρχούν αντικρουόμενες βραχυχρόνιες οικονομικές προτεραιότητες μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και προσδοκίες ανατροπής του σε περίπτωση αλλαγής κυβέρνησης. Για το λόγο αυτό απαιτούνται και θεσμικές, ίσως και συνταγματικές, μεταρρυθμίσεις που θα επιβάλλουν στις κυβερνήσεις το σεβασμό των περιορισμών που απαιτεί η εξωτερική και η δημοσιονομική ισορροπία.

Επιπλέον, οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας θα πρέπει να ομονοήσουν και σε ένα πρόγραμμα ελάχιστων μεταρρυθμίσεων στη λειτουργία της ευρωζώνης, και να το προωθήσουν ως θέσεις της Ελλάδος σε όλα τα ευρωπαϊκά φόρα στα οποία μετέχουν.